

Leyi
pfuxetiweke hi
xiCAPS

Giredi ya

Swikili swa vutomi hi XITSONGA

Buku ya 2
Tikotara ta 3 na 4

Vito:

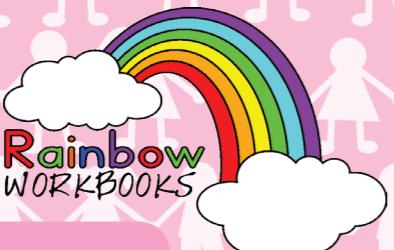
Tlilasi:

ISBN 978-1-4315-0251-6

9 781431 502516

**LIFE SKILLS IN XITSONGA
GRADE 1 – BOOK 2
TERMS 3 & 4
ISBN 978-1-4315-0251-6
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
10th Edition**

Workbooks available in this series:

- Grade R (in all official Languages);
- Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
- Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
- Grades 1 to 6 English First Additional Language.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Leswi nga endzeni

Kotara ya 3

33	Tindhawu ta muganga wa hina.....	2
34	Ku hlayisa tindhawu leti hi pfunaka.....	4
35	Swi lulamile kumbe swi hoxekile?	6
36	Vanhu va muganga wa ka hina.....	8
37	Swifuwana leswi hi swi hlayisaka	10
38	Mahlayselo ya swifuwana.....	12
39	Mahanyelo na vutihlamuleri.....	14
40	Vutihlamuleri byin'wana	16
41	Xivangelo xo lava swimilana.....	18
42	Leswi swimilana swi langutekisaka xiswona.....	20
43	Timbewu na laha ti humaka kona	22
44	Leswi lavekaka leswaku ximilana xi kota ku kula.....	24
45	Swakudya leswi hi swi dyaka	26
46	Laha swakudya swi humaka kona	28
47	Swakudya leswinene na leswi onhaka rihanyu.....	30
48	Ku hlayisa swakudya.....	32

Pheji

49	Tinxaka ta tiyindlu (1)	34
50	Tinxaka ta tiyindlu (2)	36
51	Leswi tiyindlu ti endliveke hi swona.....	38
52	Tiyindlu leti faneleke maxelo yo hambana	40
53	Ku kuma tindhawu na swilo (1)	42
54	Ku kuma tindhawu na swilo (2)	44
55	Ku kuma ndlela.....	46
56	Ku kuma swiendleko exitorini	48
57	Matirhisele ya mati: Ekaya na le xikolweni	50
58	Tindlela to tlangisa mati.....	52
59	Mati lama hlayisekeke na lama nga na khombo	54
60	Ku hlayisa mati yo tengi.....	56
61	Ku cinca ku suka eka nhlekanhi ku ya eka vusiku	58
62	Leswi xibakabaka xa nivusiku xi nga xiswona	60
63	Dyambu na n'weti.....	62
64	Tinyeleti.....	63

Pheji

Manana Angie
Motshekga, Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Nkulukumba Enver
Surty, Xandla xa
Holobye wa Dyondzo ya
Masungulo

Tibuku leti to tirthela ti endliveke vana va Afrika-Dzonga ehansi ka vurhangeri bya Holobye wa Dyondzo ya Masungulo. Manana Angie Motshekga na Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo. Nkulukumba Enver Surty.

Tibuku to tirthela ta Rainbow ti vumba xiyenge xin'wana xa ntawa wa mgingiriko ya Ndzwawulo ya Dyondzo ya Masungulo leyi kongomisiweke eka ku antswisa matirhelo ya vadyondzi va Vaafrika-Dzonga eka tigiredi ta ntsevu to sungula. Tanihi xin'wana xa swilo leswi nga swirhangana eka nkunguhato wa matirhelo ya mfumo, phurojeke leyi yi humelerile hi ku seketeriwa hi timali hi Nkwama wa Timali ta Tiko. Leswi swi endlile leswaku Ndzwawulo yi swi kota ku endla leswaku tibuku leti to tirthela, ti kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo handle ko hakeleriwa.

Hi tshemba leswaku tibuku leti ti ta pfuna vadyondzisi eka mgingiriko ya vona yo dyondzisa ya masiku hinkwawo no tiyisisa leswaku vadyondzi va vona va kota ku hetu kharikhulamu. Hi tiyisise leswaku hi letela mudyondzisi eka nghingiriko wun'wana na wun'wana hi ku katsa mifungho leyi kombisaka leswi mudyondzi a faneleke ku endla swona.

Hi ni ntshembo wa leswaku vana va ta tiphina no tsakela ku tirha mgingiriko leyi nga ebukwini loko va ri karhi va ya emahlweni no dyondza, na leswaku wena, mudyondzisi, u ta tsaka swin'we na vona.

Hi mi navelela ku humelela, wena na vadyondzi va wena eku tirhiseni tibuku leti to tirthela.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-4315-0251-6

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

33

Tindhawu ta muganga wa hina

3 - Vhiki ra |
Kotara ya |

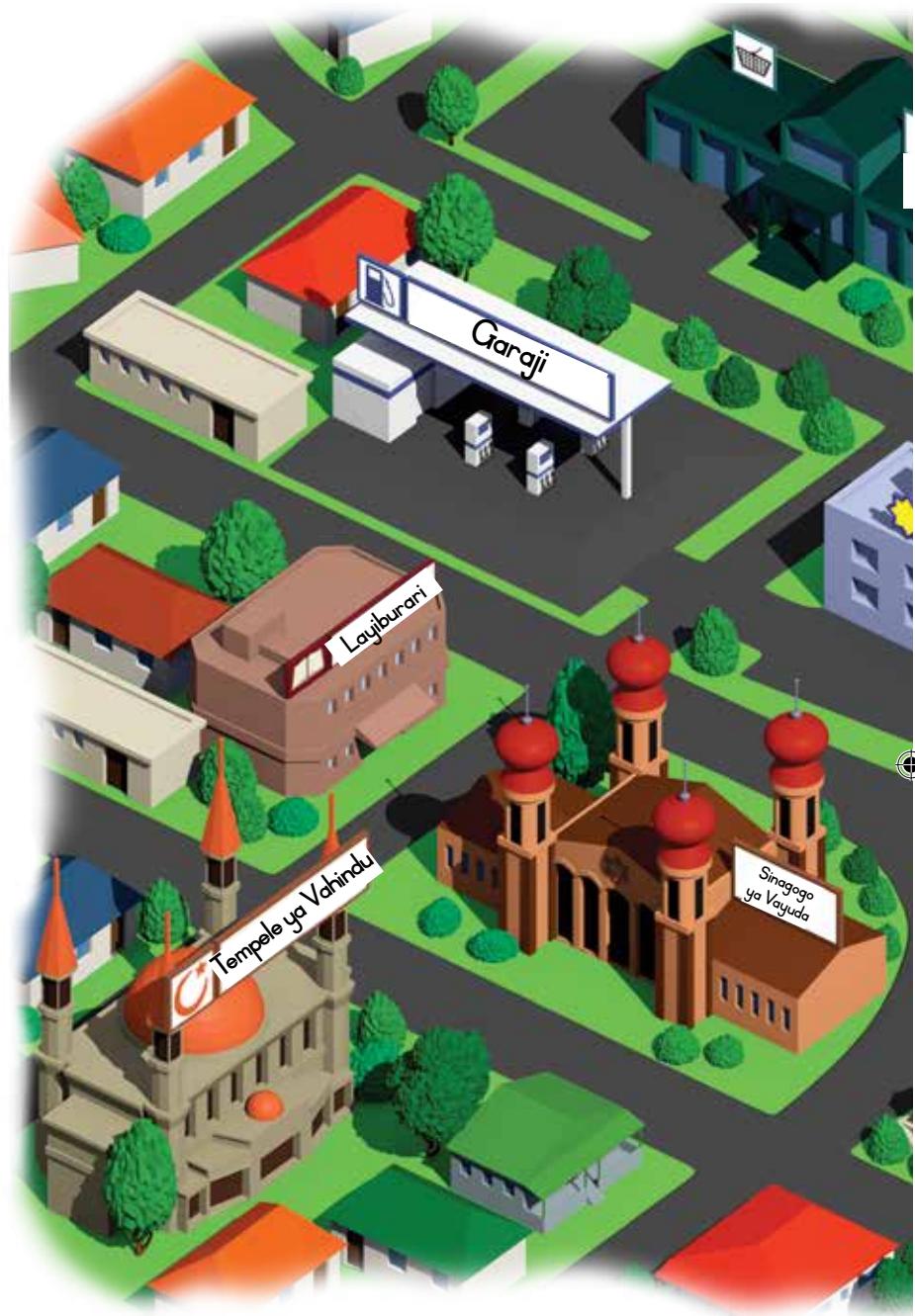
A hi hlayeni

Ehleketa hi vanhu
hinkwavo lava u va vonaka
u tlhela u vulavula na
vona siku rin'wana na
rin'wana — vanhu lava i
vaakandhawu va ka n'wina.
Va nga va vanhu lava
nga epatwini kumbe lava
tshamaka ekusuhi na laha
u tshamaka kona. Va nga
va vanhu va le kerekenei
kumbe va xikolo xa n'wina,
maphorisa endhawini ya
n'wina, madokodela na
van'wana vo tala.

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi xifaniso lexi nga eka mapheji lama mambirhi.
Hi tihi tindhawu leti u ti lemukaka exifanisweni?
Xana vanhu va hlangana eka tihi ta tindhawu leti?

Siku: .....

A hi endleni

Hi tihi tindhawu exifanisweni leti u nga tshama u ti endzela?

Landzelerisa makumu ya tona hi tikhirayoni.

A hi vulavuleni

Byela munghana wa wena loko u endzerile tindhawu leti u ri na un'wana kumbe u ri wexe. Hikwalaho ka yini u ti endzerile?

Xana u ehleketa leswaku tindhawu leti u yeke eka tona ti nga endzela hi vatsoniwa hi ku olova?

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

Ku hlayisa tindhawu leti hi pfunaka

Vhiki ra!
3 - Kotara ya

Tindhawu emigangeni ya hina ti na switirhisiwa leswi nga tirhisiwaka hi vanhu hinkwavo. Titliliniki, swikolo, timbala ta mitlangu na swibedhlele i switirhisiwa leswi hinkwerhu hi swi tirhisaka.

Hi fanele ku hlayisa switirhisiwa swa hina hinkwaswo leswi nga emugangeni wa ka hina.

Hi fanele ku hlayisa mbangu wa hina wu tshama wu basile leswaku un'wana na un'wana a ta kota ku tiphina hi wona.

Vulavula na munghana wa wena hi xifaniso lexi.

- Hi ku vona ka wena, xana vanhu va swi tsakela ku tshama laha?
- Hikwalaho ka yini u ehleketa tano?
- Xana ndhawu na mbangu wa ka n'wina swi nga antswisisiwa ku yini?

Siku:

A hi endleni

Endla xifaniso xa wena xa
mihlovo hlovo u tirhisa swifambo swa
mani na mani swo tanihi xitimela,
bazi kumbe thekisi. Kombisa ku
hambana ka vukulu bya vanhu lava
u nga na vona-van'wana va tshame
va ololokile, van'wana va korhamele
emahlweni kumbe va etlele va
seketele endzhaku, van'wana hi
lavakulu kasi van'wana
hi lavatsongo.

A hi tiololeni

Ku tilulamisa

- Tilulamise hi ku famba u ya emahlweni hi swikunwana swa wena.
- Sweswi famba hi xindzhaku hi swirhendze swa wena.
- Famba u ya emahlweni hi swirhendze swa wena.
- Famba hi xindzhaku hi swikunwana swa wena.

Vumba maletere

Vumbani mintlawa ya vambirhi-mbirhi. Tirhisani
miri wa n'wina ku vumba maletere. U nga yima u
tiseketela hi khumbi kumbe u etlela ehansi.

Vona loko wena na munghana wa wena mi
nga swi kota ku vumba letere leri van'wana
va nga swi kotiki ku ri vumba.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

35

Swi lulamile kumbe swi hoxekile?

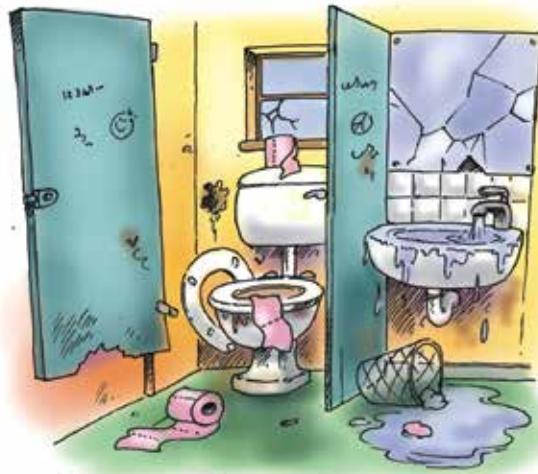
Kotara ya 3 - Vhiki ra 2

A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi landzelaka.

Xana switirhisiwa leswi hinkwaswo hi swihi? Hlamusela munghana wa wena ndlela leyi faneleke yo tirhisa xitirhisiwa xin'wana na xin'wana.

Siku: .....

A hi endleni

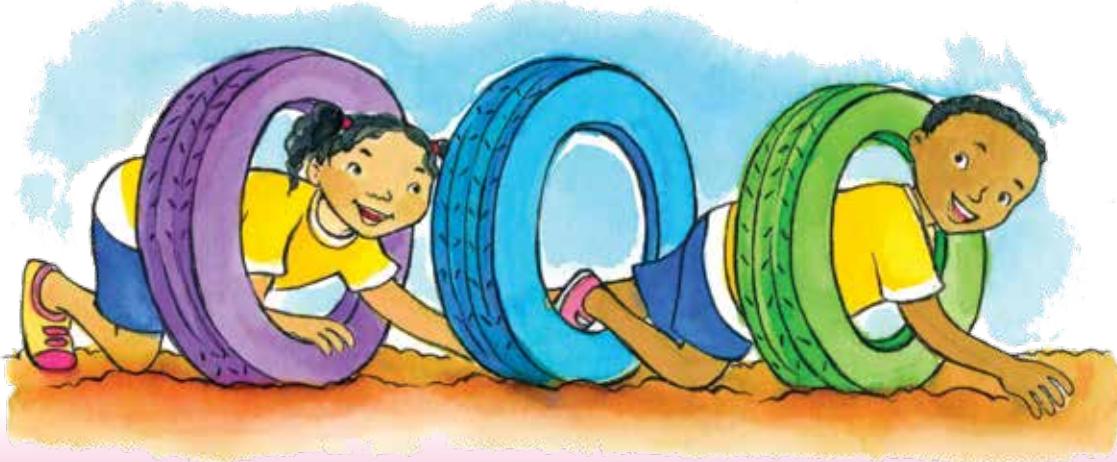
Aka modlele wa muako
u tirhisa swilo leswi nga
rhisayikiliwaka. U nga
aka tliniki, layiburari
kumbe muako wun'wana
na wun'wana endhawini
ya ka n'wina. Mi nga
tirha swin'we hi mintlawa.
Sasekisani muako wa
n'wina ku kombisa kahle
leswaku i muako wa njhani
lowu mi wu akeke.

A hi tiololeni

- Veketela mathayere ya ya ehenhla hi rixaxa.
- Kasa u hundza hi le mathayereni.
- Veka mathayere ehansi.
- Yima hi milenge hinkwayo ehenhla ka thayere.
- Sweswi ringanisa hi nenge wun'we ehenhla ka thayere.
- Tirhisa mathayere eka mintlangu yin'wana na yin'wana ya ku tshombonyoka.

U va na vukheta leswaku u nga tivavisi.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Kotara ya 3 - Vhiki ra 2

Vanhu va muganga wa ka hina

A hi tsaleni

Languta swifaniso leswi landzelaka. Ku suka eka mabokisi lama nga exineneni, hlawula vito leri faneleke ra xifaniso xin'wana na xin'wana. Ri tsale ehansi ka xifaniso xexo.

Mutirhi wo chela
petirolo

N'waswiluva

Muongori

Muchayeri wa
thekisi

Xipitikopo

Dokodela

Muxavisi wa
mihandzu

Mutimela-ndzilo

Phorisa

A hi vulavleni

Languta swifaniso leswi u swi nyikeke mavito kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona.

Xana wa va vona vanhu lava eka vaakandhawu va ka n'wina?

I mani un'wana loyi u n'wi vonaka eka vaakandhawu va ka n'wina?

Xana vanhu va muganga wa ka n'wina va pfunana? Xana va endla yini?

A hi tsaleni

Siku: .....

Dirowa ntla ku suka eku sunguleni ka xivulwa xin'wana na
xin'wana eximatsini ku ya eka marito lama yelanaka exineneneni.

Mutimela-ndzilo

Xirho xa Xiphorisa xa Afrika-Dzonga

Dokodela

Muxavisi wa mihandzu

Mutirhi wo chela petirolo

u khoma swigevenga.

u xavisa mihandzu.

u chela petirolo emimovheni.

u tima ndzilo.

wa hi tshungula.

A hi tsaleni

Languta swifaniso leswi. Ku suka eka marito lama nga laha hansi, hlawula
vito leri faneleke ra xifaniso xin'wana na xin'wana. Ri tsale ehansi ka
xifaniso xexo. Ringanisa mintila ya wena na ya munghana wa wena.

Lori ya vativela-ndzilo

Xitichi xa petirolo

Xibedhlele

Xitichi xa maphorisa

A hi tiololeni

Phokotela ncino lowu u wu twaka.

- Yingisela kahle loko mpfumawulo wu cinca.
- Endla leswi hi switayili swa vuyimbeleri byo
hambana, ku suka eka tlilasiki ku fika eka phopo.
- Phokotela hi ku hatlisa kumbe hi ku nonoka ku
fambisana na mpfumawulo.

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Yingisela vuyimbeleri lebji mudyondzisi wa
wena a byi tlengaka kumbe mpfumawulo leyi
mudyondzisi a yi baka eka xigubu kumbe eka
xichayachayana xin'wana.

Swifuwana leswi hi swi hlayisaka

A hi hlayeni

Vunyingi bya hina hi na swifuwana. Xifuwana xa wena i munghana wa wena wa xiharhi. Wa xi hlayisa kasi na xona xi tshama ekusuhi na wena-kumbexana endlwini yin'we na wena kumbe eka vutshamo byo hlawuleka ejarateni ra wena.

A hi vulavulen'i

Languta xifaniso kutani u byela munghana wa wena hi xona. Tirhisa khirayoni ku ba xirhendzeyutana eka swifuwana hinkwaswo leswi u swi vonaka. Xana u hlayele swifuwana swingani? Byela mudyondzisi wa wena.

- Xana u na xifuwana? Loko u ri na xona, byela munghana wa wena hi xona.
- Loko u nga ri na xona, byela munghana wa wena leswaku u nga tsakela ku va na xifuwana xa njhani kumbe hikwalaho ka yini u nga lavi xifuwana.

A hi tsaleni

Hi tlilasi endlani nxaxameto wa tinxaka hinkwato ta swifuwana leswi mi nga swi voniki exifanisweni. Kopunulani laha leswi mudyondzisi wa n'wina a swi tsalaka eka bodo.

Siku: .....

A hi endleni

Dirowa xifuwana xin'wana
na xin'wana lexi u xi
tsakelaka – u nga anakanya
hi xifuwana xin'wana na
xin'wana lexi u nga tsakelaka
ku va na xona.

Tirhisa vumba ku endla
xifuwana xa wena.

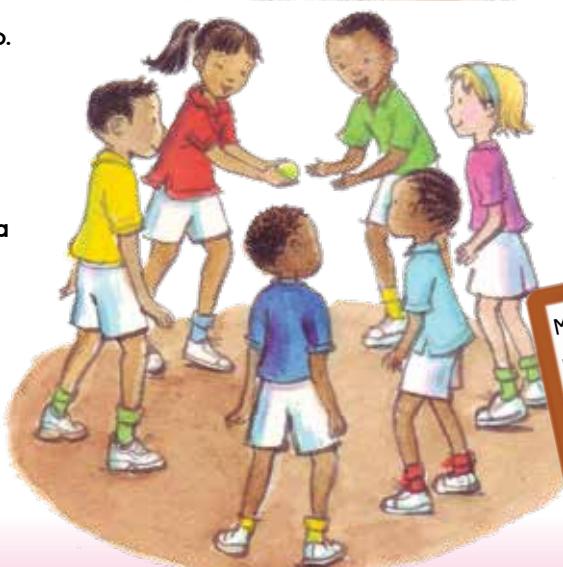
A hi tiololeni

Titolovete ku hoxa no khoma bolo.

- Hi mavoko hinkwawo hoxela bolo ya thenisi emoyeni. Yi khome hi mavoko mambirhi.
- Sweswi yi hoxele emoyeni hi voko rin'we u tlhela u yi khoma hi voko rolero.
- Sweswi hoxela thenisi ehenhla emoyeni hi voko leri nga riki na matimba u tlhela u yi qhavulela hi voko rolero leri nga riki na matimba.
- Bambisa bolo ya thenisi ehansi hi mavoko mambirhi u tlhela u yi khoma hi mavoko mambirhi.
- Yi bambise hi voko rin'we u tlhela u yi khoma hi voko rolero.
- Yi bambise hi voko lerin'wana u tlhela u yi khoma hi voko rolero.
- Yimani hi xirhendzевutana kutani u hoxela munhu loyi a nga ekusuhi na wena bolo u tirhisa mavoko hinkwawo.
- Hoxela munhu loyi a nga ekusuhi na wena bolo u tirhisa voko rin'we.
- Tirhisa voko lerin'wana ku hoxela bolo eka munhu loyi a nga ekusuhi na wena eka tlhelo lerin'wana.

Xana a wu swi tiva:

Timbyana to tala ti rhandza ku tlanga hi bolo. Kambe u fanele ku hatlisa hikuva timbyana ti rhandza ku vutla bolo ti tsutsuma na yona.

Mahlayiselo ya swifuwana

A hi vulavuleni

Swi na nkoka ku hlayisa swifuwana swa hina.

Vulavula na munghana wa wena hi leswi lavekaka eka swifuwana. Titeke wonge u xifuwana lexi munghana wa wena a xi diroweke eka pheji ra II. Anakanya hi leswi u faneleke ku va na swona. Una nganakanya hi swilo swo fana na swakudya na laha u una ta etlela kona. Sweswi byela munghana. Tlhela u vulavula hi leswi a faneleke ku swi endla loko wo tshuka u vabya.

A hi tsalen'i

Swakudya

Mati

Xisibi xa meno

Ndhawu yo kufumela no oma
yo etlela eka yona

N'anga ya swiharhi
loko xi vabya

Holideyi

A hi endlen'i

Dirowa vutshamo na swakudya leswi swiharhi leswi swi faneleke ku va na swona.
Tsala vito leri hi ri nyikaka vana va swona.

Xiharhi	Swakudya	Vito ra n'wana
		<hr/>
		<hr/>
		<hr/>

Siku:

A hi endleni

Hlaya xivulwa xin'wana na xin'wana kutani u ehleketa hi leswi a wu ta titwisa xiswona na leswi a wu ta swi vula no swi endla. Kombisa leswi a wu ta titwisa xiswona, leswi a wu ta swi vula na leswi a wu ta swi endla. Mudyondzisi u ta mi byela leswaku i mani eka n'wina loyi a faneleke ku swi endla.

- U amukela xifuwana lexintshwa.
- Ximanga xa wena xi nyamalarile.
- Mbyana ya wena yi dyile xitlangiso xa wena lexi u xi rhandzaka ngopfu.
- Munghana wa wena u pfuka mbyana.
- U vona mbyana leyi khiyeleriweke emovheni.

A hi tiololeni

Yingisela mipfumawulo yo hambana leyi mudyondzisi a nga ta mi tlangela yona. Endla wonge u xiharhi lexi fambaka na mpfumawulo wa vuyimbeleri lebyo.

Loko vuyimbeleri byi hlevetela, papamala taniki phaphatani.

Loko vuyimbeleri byi nonoka, famba taniki xibodze.

A hi vulavuleni

Hlaya leswi tsariweke ehansi ka swifaniso swimbirhi swo sungula. Byela munghana wa wena swin'wana leswi tsakisaka hi swimanga.

Mpfundla i xiphorhi. Meno ya swiphorhi a ya yimi ku kula.	Lembe rin'we ra munhu ri fana na 7 wa malembe ya mbyana. Loko mbyana yi ri na 3 wa malembe, yi na 21 wa malembe ya vanhu.	Loko ximanga xi tsakile, xa ngoromela.

A hi hungaseni

"Kondlo na ximanga". Mudyondzisi wa n'wina u ta vula leswaku i mani loyi a nga ta va ximanga na loyi a nga ta va kondlo. Cincanani swiyimo endzhaku ka nkarhi.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Mahanyelo na vutihlamuleri

A hi hlayeni

Avuxeni, Jabu.
U pfukile?

Avuxeni mudyondzisi. Ndzi
pfukile ndzo vutisa n'wina.

Marito lama ya kombisa mahanyelo lamanene. Mahanyelo ya hina i ndlela leyi
hi khomaka vanhu van'wana hayona. Mahanyelo ya hina ya kombeta leswi
van'wana vanhu hi va xiximisaka xiswona.

Hi tsakela ku vulavula na munhu loyi a nga na mahanyelo lamanene. Swi kahle
ku va na vunghana na munhu loyi a nga na mahanyelo lamanene.

Hi na vutihlamuleri byo khoma vanhu van'wana kahle. Lexi hi xona xivangelo xa
leswaku un'wana na un'wana wa hina u fanele ku va na mahanyelo lamanene.

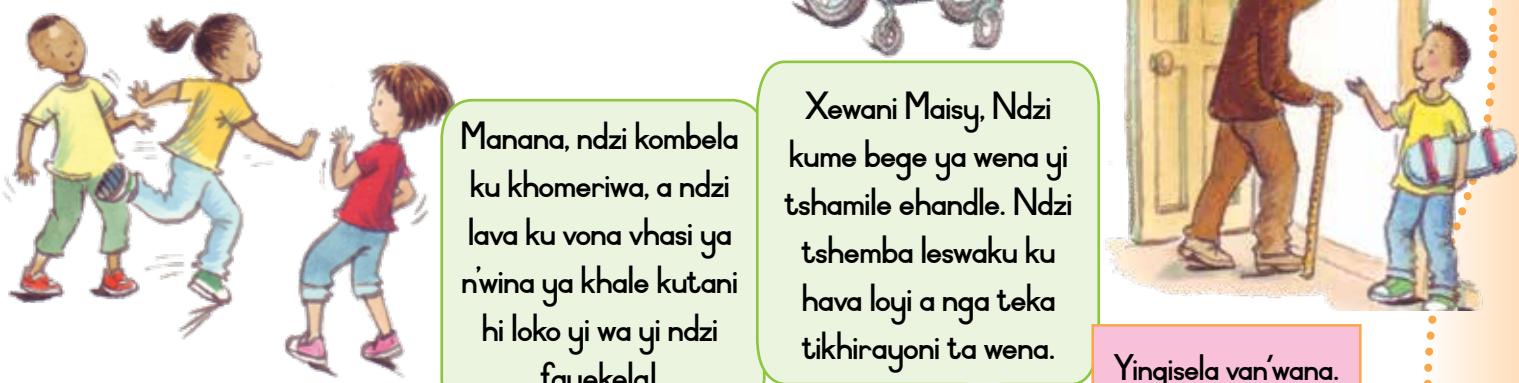
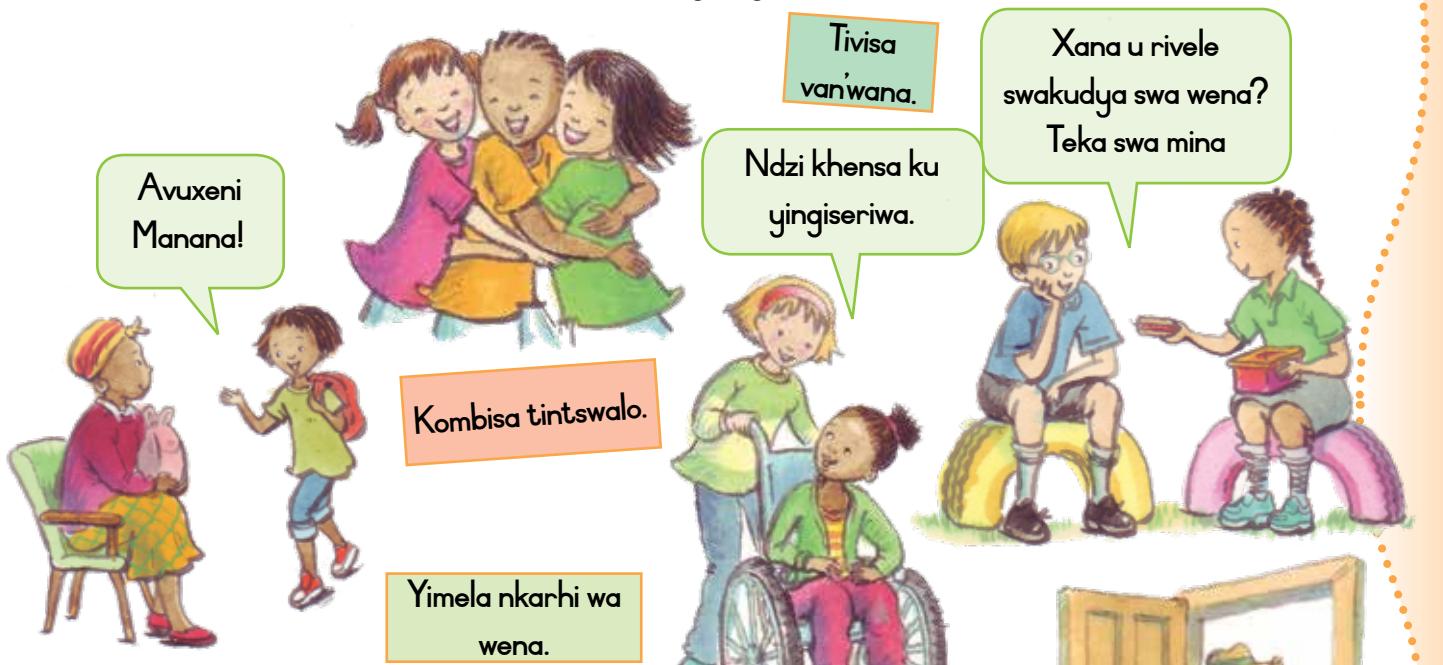

Siku: .....

A hi vulavuleni

Languta swifaniso. Tlhela u hlaya marito lama nga endzeni ka mabokisi. Vulavula na munghana wa wena hi swifaniso leswi. Vulavula hi mahanyelo lamanene na mahanyelo yo homboloka lama kombisiwaka hi vana lava.

Tshembeka

Ku xixima vanhu van'wana.

Xeweta vanhu lava u va tivaka na lava u nga va tiviki.

Xixima nhundzu ya vanhu van'wana.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

40

Vutihlamuleri byin'wana

Kotara ya 3 - Vhiki ra 4

Languta swifaniso leswi landzelaka kutani u hlaya swivulwa leswi nga endzeni ka mabokisi. Dirowa ntla wu ya eka vutihlamuleri lebyi fambaka na xifaniso xin'wana na xin'wana.

Ndzi pfuna ku hlayisa yindlu ya ka hina yi tshama yi basile.

Ndzi munghana wa kahle naswona ndzi pfuna van'wana.

Ndzi kombisa ndyangu wa ka hina leswaku ndza wu rhandza.

Ndzi tlanga kahle hi switlangiso swa munghana wa mina.

Ndza tihlayisa ndzi tlhela ndzi hlayisa swilo swa mina.

Ndzi pfuna tatana ku deka tafula.

Siku:

A hi tlängeni

Encenyeta mahanyelo lamanene na vutihlamuleri
laha u:

- xewetaka vanhu lava u va tivaka na lava u nga va tiviki
- kumbe u yimelaka nkarhi wa wena
- kumbe u yingiselaka munhu hi vukheta
- kumbe u avelanaka swo karhi na un'wana
- kumbe u kombisaka vunghana eka munhu un'wana
- kumbe u tshembeka hi xanchumu
- kumbe u kombisaka ku xixima nhundzu ya van'wana
- kumbe u kombisaka ku xixima van'wana

Hi mintlawa encenyetani mahanyelo
lamanene na vutihlamuleri mayelana na:

- mindyangu ya ka n'wina
- kumbe mintirho ya n'wina ya xikolo
- kumbe mintirho ya n'wina ya le kaya
- kumbe swakudya leswi mi swi amukelaka
siku rin'wana na rin'wana
- kumbe swiambalo leswi mi swi ambalaka
- kumbe switlangiso swa n'wina
- kumbe vanghana va n'wina

A hi endleni

Dirowa xifaniso xa
wena u ri karhi u
kombisa vunghana eka
van'wana.

A hi tiololeni

Yingisela loko mudyondzisi wa wena a ku lerisa ku tlula, ku tsutsuma kumbe ku
kasa. U ta ba xitswiriri a nga si nyika xileriso xin'wana na xin'wana lexintshwa.

Famba hi ku hatlisa kumbe hi ku nonoka loko mudyondzisi wa
wena a ku byela ku endla sweswo.

A hi tlängeni

Tlanga tsheretshere hi nenge lowu nga riki na matimba. Hi wahi
mahanyelo lamanene lama nga na nkoka loko u tlanga tsheretshere?

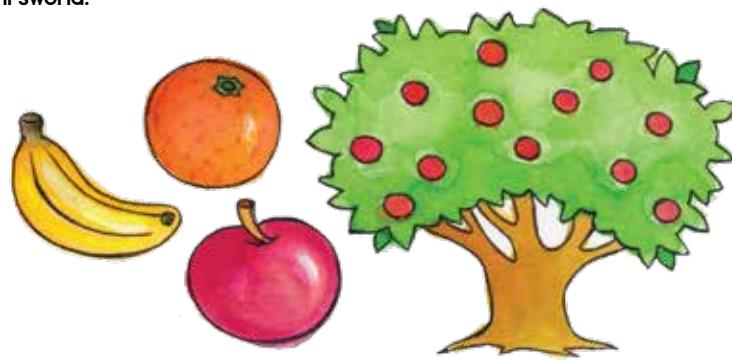
Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

Xivangelo xo lava swimilana

A hi vulavleni

Languta etlhelo ka wena. Eka swilo leswi u swi vonaka hi swihi leswi humaka eka swimila? Vulavula na munghana wa wena kutani mi vona leswaku mi nga ehleketa hi swingani. Byelani mudyondzisi leswaku hi swihi swimila leswi mi ehleketeke hi swona.

Swimilana swin'wana na mirhi swi hi nyika ndzhuti.

Swimilana swin'wana swi hi nyika juzi na swakudya.

Swimilana swin'wana na mirhi swi nyika swiharhi vusirhelelo.

Swimilana swin'wana swi hi nyika swiluva swo sasekisa makaya ya hina.

Siku: .....

Hi fanele ku va na byanyi
etimbeleni ta hina ta mintlangu.

Hi tirhisa vutiyi ku
endla swiambalo.

Hi tirhisa tinhlanga ku endla
tibasikiti na malwangu.

Hi tirhisa swimila na mirhi ku
endla fanichara.

A hi vulavuleni

Kun'we na munghana wa wena, hlawulani tindlela tinhharhu
ta nkoka leti hi tirhisaka swimilana hatona.

Xana hi nga dlaya swimilana loko hi swi tirhisa ngopfu?

Vulavulani hi xivutiso lexi hi tlilasi.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

42

Leswi swimilana swi langutekisaka xiswona

Swimila swi vumbiwa hi swiyenge swo hambana. Tirhisa marito yo huma emabokisini ku fungha swimila leswi. Ringanisa marito ya wena na ya munghana wa wena.

Kotara ya 3 - Vhiki ra 5

timitsu

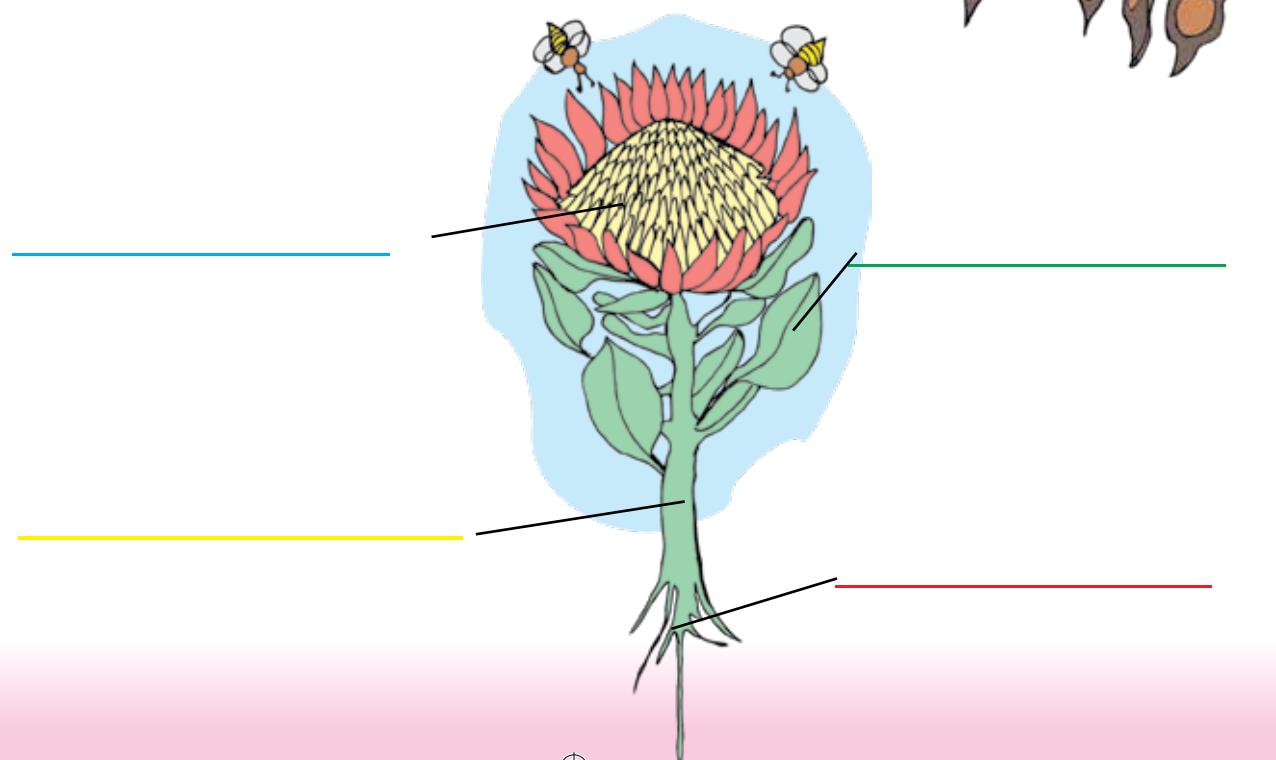
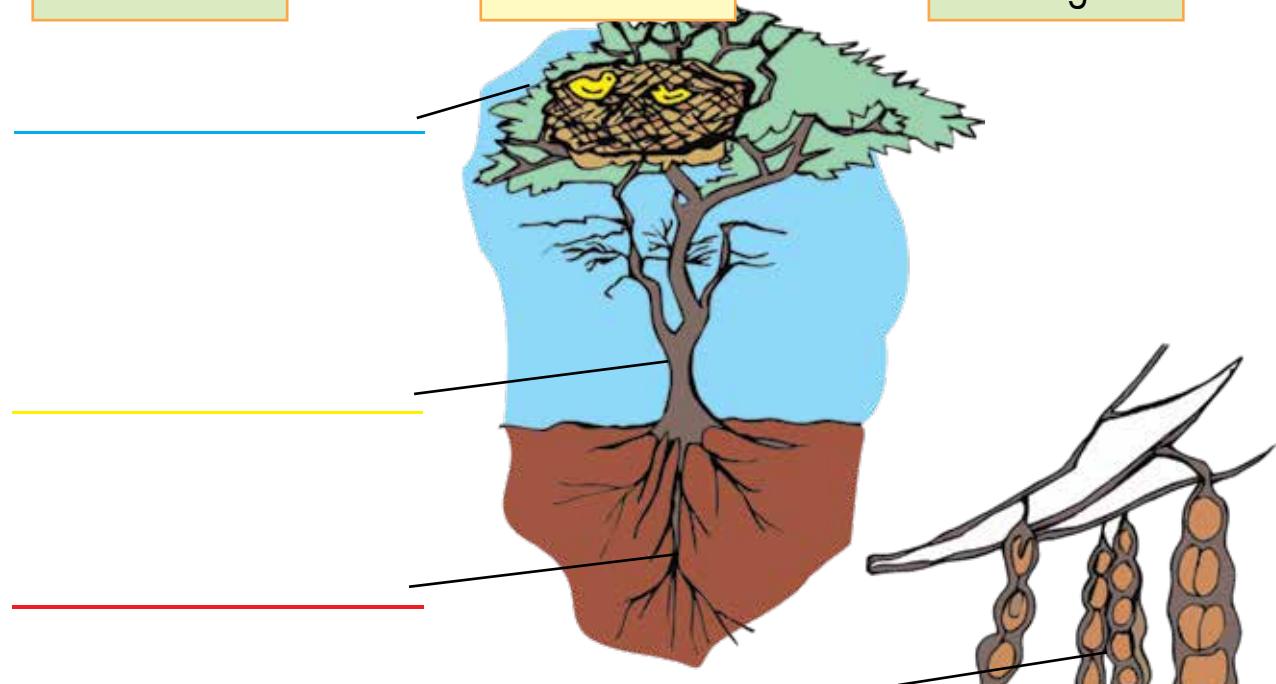
xiluva

nsinya

makamba

tluka

nsinya

20

Siku: .....

A hi tiololeni

Avanyisa tlilasi ku ya hi swifufunhunu swa xirhapa na
vatirhi va xirhapa.

- Vatirhi va xirhapa va fanele ku ringeta ku sivela kumbe ku khoma swifufunhunu.
- Cincanani swiave endzhaku ka 2 wa timinete.
- Vuyevelani ko hlayanyana.

A hi tlangeni

Tlangani xitumbelelana.

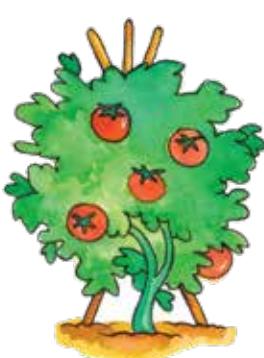
Swifufunhunu swi tumberile ehansi ka swimilana kumbe endzhaku ka swimilana kasi
vatirha-xirhapa va fanele ku hatla va swi kuma swi nga si dya swimilana hinkwaswo.

A hi vulavuleni

Swimilana swa tinxaka to hambana swi languteka swi hambana. Kambe swa
fana hi tindlela to tala. Languta swifaniso leswi. Vulavula na munghana wa
wena hi swimilana.

Xana hi swihi leswi fanaka naswona hi swihi leswi hambanaka?

A hi endleni

Dirowa kumbe u penda
xitsotso kumbe xivumbiwa
lexi lavaka ku dya ximilana
xa wena xa nyawa. A
swi bohi leswaku xi va
xitsotso xa ntiiyiso. Tirhisa
ku anakanya ka wena.
Dirowa kumbe u penda hi
mintila leyji vonakaka na
swivumbeko.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Timbewu na laha ti humaka kona

A hi hilayeni

Swimilana swin'wana swi na mbewu leyi tumbeleke eswiluveni kumbe emihandzwini.

Hi nga tlhela hi byala timbewu leti leswaku ku ta mila swimilana swintshwa,

Timbewu ti huma kumbe ti wa eswimilanini leswaku ku ta mila swimilana
leswintshwa.

Timbewu tin'wana ti hangalasiwa hi moya kumbe hi vanhu, switsotso na swiharhi
swin'wana. Makamba man'wana ya mbewu ya dyiwa hi swinyenyana kasi swiphemu
swo nonoha swi salela eka thyaka ra swona. Timbewu to hangalasiwa hi ndlela leyi
ti wela kun'wana kutani ti sungula ku mila kwalaho.

A hi vulavuleni

Xana timbewu ti hangalasiwile hi mukhuva wihi eka xifaniso xin'wana na
xin'wana laha henhla? Mbewu yin'wana na yin'wana yi fanela ku va njhani
leswaku yi kota ku hangalasiwa hi mukhuva lowu? Bula na munghana wa
wena.

Loko u lava ku byala swimilana
swa wena hi timbewu, u nga
tirhisa timbewu ta swimilana swa
le xirhapeni xa wena. Kumbe u
nga xava mbewu evhengeleni.

Siku:

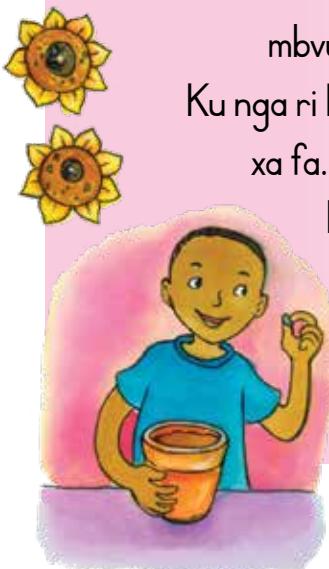

A hi vulavuleni

Dyondza xitlhokovetselo lexi na ku tshombonyoka.

Vutomi endzhaku ka ximilana

Leyi i mbewu leyitsongo swinene:
A hi yi byaleni emisaveni hi ku hatlisa!
Yi humesa nsinya na xiluva xa risema
ra kahle hinkwako. Tinyoxi ta bizi ti
mbvuruma exiluveni –
Ku nga ri khale xiluva lexo saseka
xa fa. Kambe u nga vileli
hambi ku rila.

A hi tiololeni

Tiphine hi ku tshombonyoka loku.

Khoma duku kumbe lente ya mihlovo hlovo hi
voko ra wena ra matimba. Fambisa voko ra
wena, vumba tipatironi to hambana emoyeni
kumbe ehansi hi duku kumbe lente. Rhanga
hi ku tirhisa voko leri nga na matimba
endzhaku u tirhisa voko leri nga riki na
matimba. U nga tlhela u swi endla ku ya hi
mpfumawulo wa risimu.

Loko ku ri na murhi, vonani leswi hi nga wu tirhisisaka xiswona eka
ku tlanga. Chinginyani entambhyini leyi boheleriweke swinene.
Rhangan hi ku tirhisa mavoko hinkwawo kutani mi chinginya hi
mavoko lama nga na matimba kutani u landzela hi voko leri nga
riki na matimba.

Vona, ku hava nchumu eka ntumbuluko
lowu rilaka. Languta kahle, vona mahlori
loko ya humelela: Xiluva xi file, kambe
xi hangalasile nsinya wa xona lowu feke
naswona ehansi ka matluka ya buraweni
mbewu leyi hanyaka yi yimile emisaveni!

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Tirhisa ngoti, duku
kumbe lente.

Leswi lavekaka leswaku ximilana xi kota ku kula

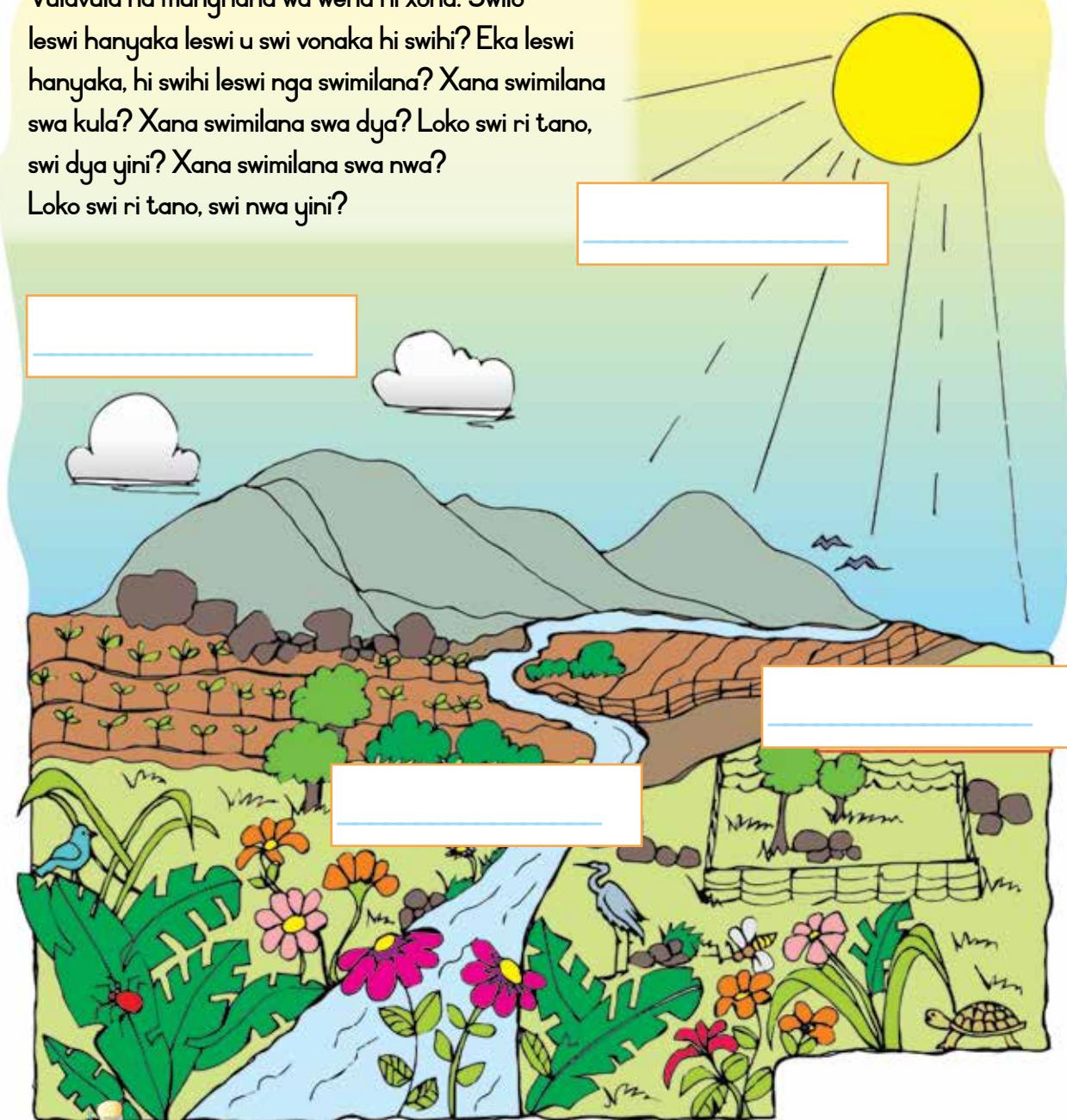
Kotara ya 3 - Vhiki ra 6

A hi vulavleni

Languta xifaniso lexi landzelaka. Xana swilo hinkwaswo leswi nga eka xona swa hanya?

Vulavula na munghana wa wena hi xona. Swilo leswi hanyaka leswi u swi vonaka hi swihi? Eka leswi hanyaka, hi swihi leswi nga swimilana? Xana swimilana swa kula? Xana swimilana swa dya? Loko swi ri tano, swi dya yini? Xana swimilana swa nwa? Loko swi ri tano, swi nwa yini?

A hi tsalen'i

Tsala rito rin'wana na rin'wana ra lama landzelaka eka xifaniso lexi nga laha henbla ku kombisa leswi lavekaka eka ximilana leswaku xi kota ku kula.

ku vonakala

mati

swakudya swo aka miri

moya

Siku: .....

A hi endleni

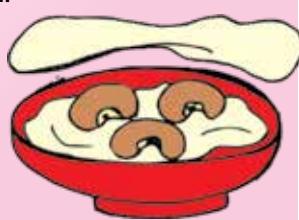
Swa olova ku byala ximilana xa wena.

U ta byala ximilana xa nyawa.

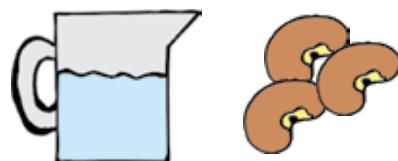
Landzelela magoza lama:

Gozza ra 1:

Funengeta 3 wa tinyawa exikarhi
ka 2 wa mandlalo ya vutiyi. Swi
veke endzeni ka sosara kumbe
xikotlolo lexi nga riki na nchumu.

U ta fanelia ku va na:

mati

tinyawa

xikotlolo

vutiyi

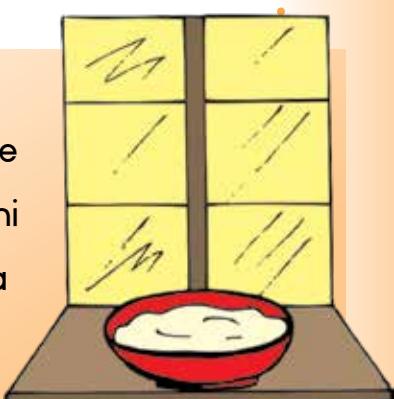
Gozza ra 2:

Chela mati eka
vutiyi kutani u
tiyisisa leswaku
byi tsakamile na le
ndzeni.

Gozza ra 3:

Veka sosara kumbe
xikotlolo efasitereni
kumbe xi veke laha
ku nga na masana
ya dyambu.

Gozza ra 4:

Endzhaku ka
masikunyana,
languta leswi ximilana
xa wena xi kurisaka
xiswona. Xi chelete
kan'we hi vhiki.

Siku ra 1

Siku ra 2

Siku ra 3

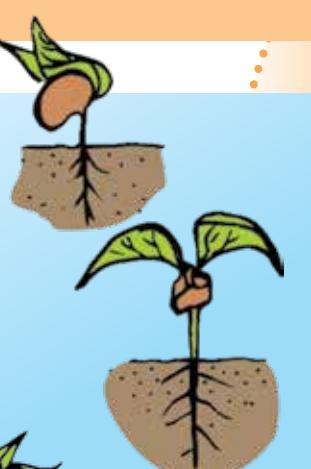

Siku ra 4

Gozza ra 5:

Loko ximilana xa
wena xi ri na timitsu,
u nga xi teka u ya xi
byala emisaveni.

Gozza ra 6:

Cheleta ximilana xa wena nkarhi na
nkarhi. Endzhaku ka mavhikunyana, u ta
kota ku kha tinyawa ta wena.

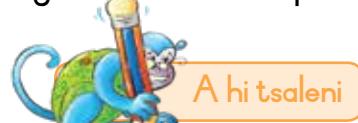
45

Kotara ya 3 - Vhiki ra 7

Swakudya leswi hi swi dyaka

Swakudya leswinene swa hi fambisa tanihi petirolo leyi fambisaka movha. Hi fanele ku kuma swakudya swa rihanyu lerinene leswaku hi ta kota ku endla leswi hi faneleke ku endla swona na leswaku hi tikuma hi ri eka xijimo xa kahle swinene. Swakudya swa rihanyu lerinene swi hi nyika matimba no pfuna leswaku hi kota ku kula.

Languta swifaniso leswi. Tsala vito ra xakudya xin'wana na xin'wana ehansi ka swifaniso.

Hi swakudya swilo leswi u tsakelaka ngopfu? Hi swihi swakudya leswi u nga swi tsakeriki ngopfu? Swi tsale ehansi ka nhlokohaka leyi faneleke. Hlawula eka swifaniso leswi nga laha henbla.

Swakudya leswi ndzi swi tsakelaka

Swakudya leswi ndzi nga swi tsakeriki

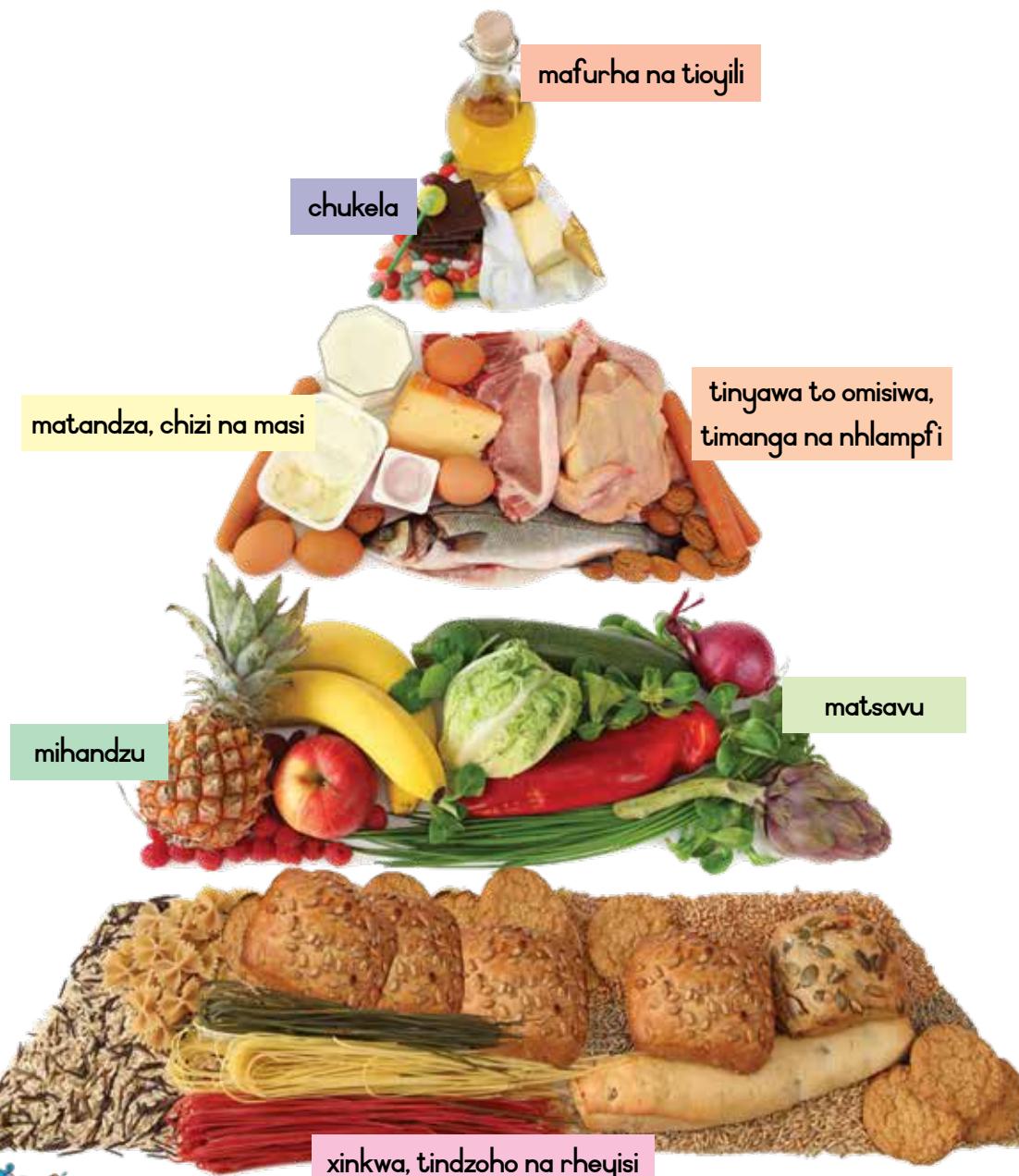
Siku: .....

A hi hlayeni

Hi nga avanyisa swakudya hi 7 wa mintlawa.

U fanele ku dya swakudya leswi nga ehansi nkarhi na nkarhi. U nga dya na swakudya leswi nga ehenhla kambe ku nga ri nkarhi hinkwawo.

A hi vulavuleni

Bulanî hi tlilasi.

Hikwalaho ka yini hi fanele ku dya swakudya leswitsongo swo huma eka xiyenge xa le henhhla xa xifaniso na swo tala swo huma eka xiyenge xa le hansi?

Mudyondzisi:	.....
Nsayino:	.....
Siku:	.....

Laha swakudya swi humaka kona

Kotara ya 3 - Vhiki ra 7

A hi hlayeni

Swakudya swo tala swi huma emapurasi. Swikumiwa swa nkoka swi endlia emapurasi kutani swi tlhela swi tirhisiwa ku endla swakudya swin'wana swo tala.

Xinkwa na tisirili swi huma eka koroni.

Hi kuma matandza na nyama eka tihuku.

Hi kuma masi na nyama eka tihomu.
Hi endla yogati na chizi hi masi.

Mihandzu yi kumeka emirhini na le swimilanini.

Hi tirhisa mavele ku endla mapa.

Siku:

Vulombe byi huma eka tnyoxi.

Chukele ri huma eka mova.

Hi kuma nyama na bekoni
eka tinguluve

Hi nga byala matsavu eswirhapeni
swa hina.

A hi endleni

Yimbelelani
risimu leri na
mudyondzisi wa
n'wina.

Hure hure hure hure,

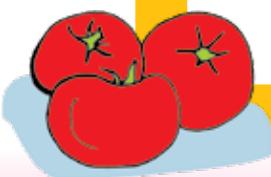
Hina hi tsakile,

Manana u swekile vuswa na xixevo,

Uta sweka na makwembe, makwembe a veka potweni,

Uta sweka na tnyawa, tnyawa a veka potweni!

Uta sweka na swifaki, swifaki a veka potweni.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Swakudya leswinene na leswi onhaka rihanyu

3 - Vhiki ra 8
Kotara ya

Swakudya leswi hi swi rhandzaka a hi leswi nga hi lulamela nkarhi hinkwawo. Nkarhi wun'wana hi tsakela leswi nga onhaka rihanyu ra hina. Nkarhi wun'wana a hi tsakeli leswi nga leswinene eka hina.

Nchumu wa kahle lowu hundzeletiwaka a wu kahle. Kutani swakudya leswinene swo tala na swona a swi kahle eka wena. Swi nga onha rihanyu ku dya ngopfu xin'wana na xin'wana. Dyana ku fikela loko u twa u xurhile. U nga yi emahlweni no dya hikuva u rhandza xanchumu.

Tsema swifaniso swa swakudya swa rihanyu lerinene na leswi onhaka rihanyu eka timagazini kutani u swi damarheta eka mathini lama faneleke. Loko u nga kumi swifaniso, dirowa swakudya.

Siku: .....

A hi tsaleni

Swifihlulo

Tirhisa leswi u swi dyondzeke hi swakudya
ku kota ku tsala menyu wa wena.

Lanci

Xilalelo

A hi endleni

Hi ta endla saladi ya mihandzu.
Landzelela swiletelo leswi nga laha hansi.

U ta fanela ku kuma:

- Mihandzu yo hambana
- Juzi ya mihandzu
- Ayisikhirim kumbe khirimi
- Xikotlolo lexikulu

Landzelela magoza lama:

- Hlantswa mihandzu.
- Yi vandle loko swi fanerile (tanihi malamula).
- Yi tsemelele yi va swiphemu leswitsongo.
(Kombela munhu lonkulu leswaku a ku pfuna.)
- Hlanganisa mihandzu endzeni ka xikotlolo.
- Tiphine hi saladi yi ri yoxe kumbe yi ri na
ayisikhirim kumbe khirimi.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

Ku hlayisa swakudya

Kotara ya 3 - Vhiki ra q

A hi hlayeni

Languta swifaniso leswi landzelaka.

A hi vulavuleni

Xana u lemuka yini hi masiku ya n'hweti?

Xana hi nga ya emahlweni hi dya swakudya? Xana u vona wonge ku humelele yini eka swakudya leswi?

A hi hlayeni

Swakudya swintshwa a swi tshami swi ri tano eka nkarhi wo

leha. Mihandzu na matsavu man'wana ya hatla ku vuna no bola. Nyama, nhlampfi na swendliwa swa masi swi ta bola. Kutani a hi nge swi koti ku swi dya. Xana hi nga endla yini leswaku swi tshama nkarhi wo leha swi ri swintshwa? Ndhawu yo hlayiseka leyi swi nga vekiwaka eka yona hi le ndzeni ka xigwitsirisi. Kambe swakudya swin'wana swi nga onhaka loko swi gwitsirisiwile kumbe swi vekiwa efirijini nkarhi wo leha. Ku na tindlela tin'wana to hlayisa swakudya leswaku swi tshama swi ri swintshwa.

Siku:

A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi landzelaka. Vulavula na munghana wa wena hi swona. Hi tiki tindlela to hambana to hlayisa swakudya? Xana ku na tindlela tin'wana leti nga sivelaka swakudya leswaku swi nga onheki? Vulavula na munghana wa wena hi tona. Nyika tlilasi swikombiso.

A hi tsaleni

Languta swifaniso leswi nga laha hansi kutani u hlaya marito lama nga endzeni ka mabokisi. Kutani tsala rin'we ra marito lama ehansi ka xifaniso xin'wana na xin'wana lexi fanelaka rito.

Leswi cheriweke ethinini

Leswi khusiweke

Swintshwa

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

49

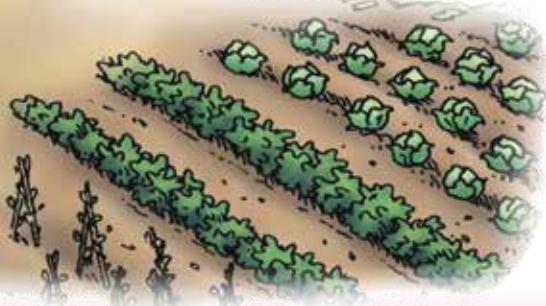
Tinxaka ta tiyindlu (1)

Vhiki ra I
Kotara ya 4 - Vhiki ra I

A hi vulavuleni

Kaya ra wena i ndhawu leyji u tshamaka eka yona.

EAfrika-Dzonga vanhu va tshama emakaya yo hambana hambana. Xana yin'wana na yin'wana ya tiyindlu leti landzelaka u nga yi kuma kwih?

Siku: .....

A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi nga laha hansi. Vulavula na munghana wa wena hi swilo leswi fanaka eka tiyindlu hinkwato. Kutani vulavulani hi leswi hambanaka. Hi swihi leswi nga tala, leswi fanaka kumbe leswi hambanaka?

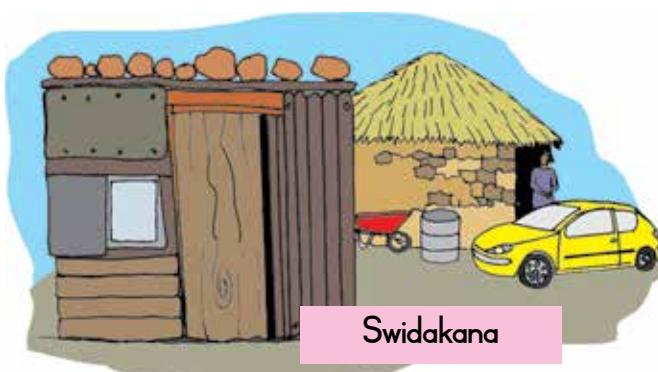
Tifulete

Tiyindlu ta ntolovelokumbe tiyindlu ta swithezi.

Tikhavarhani na matende

Swidakana

Tiyindlu ta xintu

A hi endleni

Tiyindlu ta pfumala swithezi

Tirhani hi ntlawa. Kumani bokisi ra tintanghu kumbe muhlovo wun'wana wa bokisi. Ri pendeni leswaku ri languteka ku fana na yindlu.

Endla modlele wa xifaniso xa wena hi vumba (kumbe dowu yo tlangisa) u ri karhi u endla xanchumu ehandle ka yindlu.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

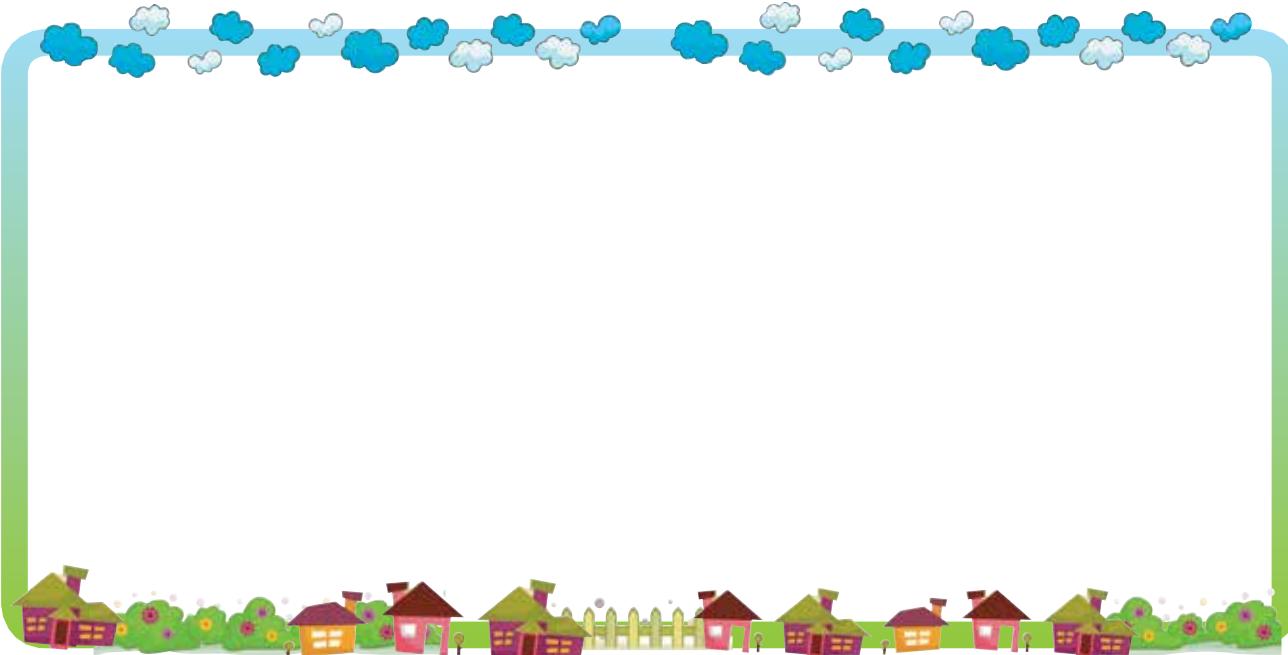
Tinxaka ta tiyindlu (2)

Kotara ya 4 - Vhiki ra!

A hi endleni

Anakanya hi tinxaka ta makaya lama u ma vonike laha u tshamaka kona kumbe eka tindhawu leti u nga tshama u ti endzela. Dirowa swifaniso swa tinxaka timbirhi ta makaya lama u ma vonike.

A hi vulavuleni

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa n'wina u ta
yingisela mavonele ya
n'wina.

Endlwini ya kahle yi thela yi tiya a hi twi xirhami ngopfu kumbe ku hisa ngopfu. A hi twi mpfula kumbe moyo. Vanhu van'wana a va sirhelelekangi.

Vulavula na munghana wa wena hi leswi vanhu va tisirhelerisaka xiswona loko va nga tshami etindlwini.

Siku: .....

A hi tiololeni

- Ololoxela mavoko ehenhla swinene ku kota ku penda lwangu ra yindlu ya wena.
- Khinsama leswaku u kota ku byala swimilana exirhapeni xa wena.
- Ololoxa mavoko ya wena swinene leswaku u kota ku pfula mafasitere ya yindlu ya wena. Endzhaku pfala mafasitere hinkwawo.
- Korhama leswaku u kota ku tsuvula nhova exirhapeni xa wena.
- Kukula hi nkukulo wo leha.
- Hlantswa mafasitere hi lapi.

Nhlamuselo ya mudyondzisi:

Yingisela mpumawulo lowu mudyondzisi wa n'wina a wu tlangaka eka xigubu. Fambisana na ku ba loku ka xigubu. Loko mudyondzisi a cinca mabelo, cinca rivilo ra ku tshombonyoka ya wena. Yingisela kahle!

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Leswi tiyindlu ti endliweke hi swona

Kotara ya 4 - Vhiki ra 2

A hi vulavuleni

switina

tithayilese

mazingi

semendhe

tinhlanga

nghilazi

tipala

mapulanga

maribye

seyila

pulasitiki

vumba/ridaka

nsimbhi

madzovo

sava

Vulavula na munghana wa wena hi swilo swo aka swo hambana hambana.

Hi swihi leswi humaka efemeni?

Xana leswin'wana swi huma kwihi?

Byela tlilasi leswaku tiyindlu leti u ti vonaka loko u ta exikolweni ti endliwile hi yini.

Nhamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa n'wina a nga
endla nxaxameto ebodweni.

Siku: .....

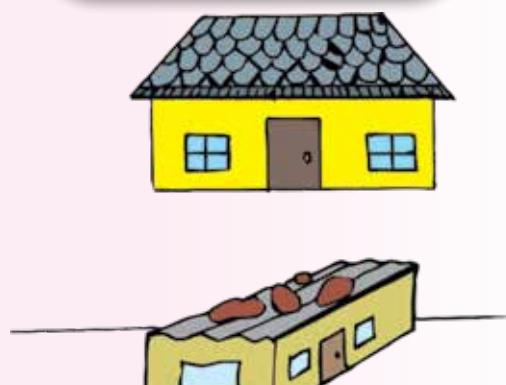
A hi endleni

Eka rixaka rin'wana na rin'wana ra yindlu, dirowa
ntila wo ya eka swilo leswi yi endliweke hi swona.

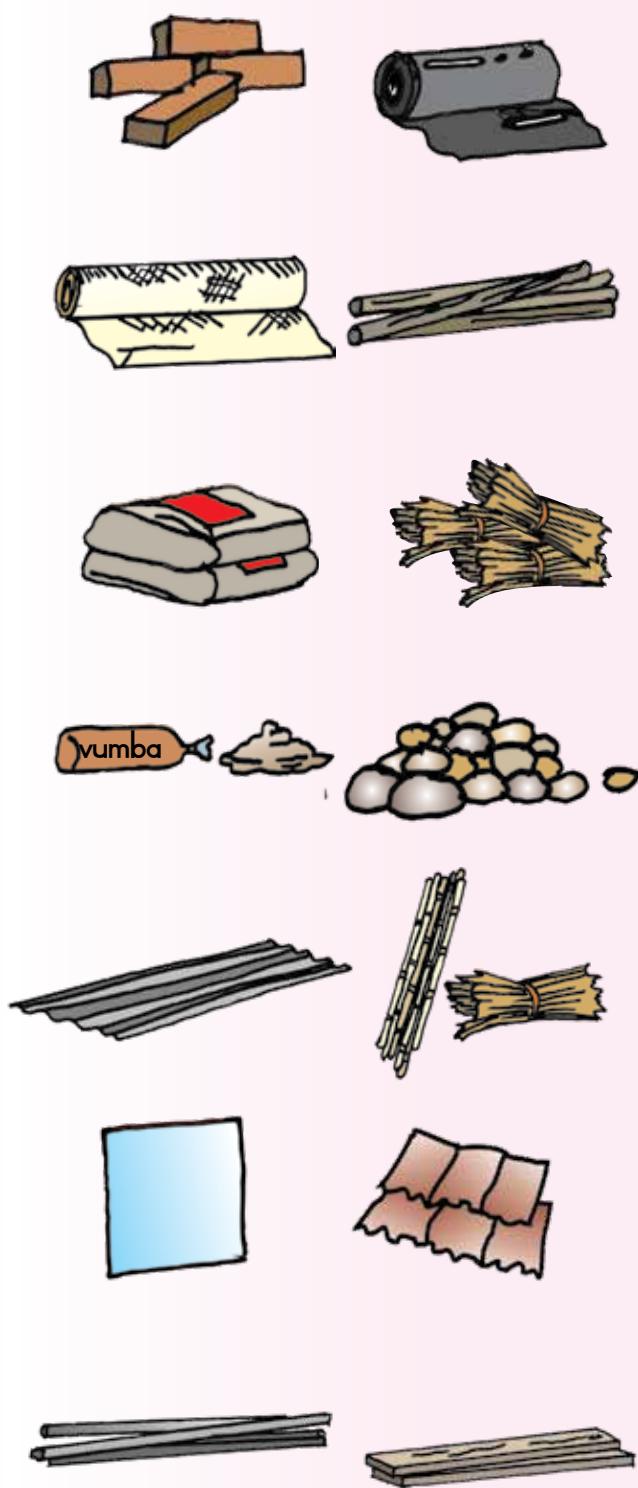
Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa n'wina u ta teka
tibuku ta n'wina to tirhela leswaku
a ti languta.

Rixaka ra yindlu

Swilo swo aka

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Kotara ya 4 - Vhiki ra 2

Tiyindlu leti faneleke maxelo yo hambana

A hi hilayeni

Tiyindlu ti sirhelela vanhu eka swijimo swa maxelo yo hambana. Ti nga hi sirhelela eka momu. Ti tlhela ti hi sirhelela eka xirhami, moyo na mpfula.

Xana a wu swi tiva leswaku vanhu lava tshamaka ematikweni lama titimelaka swinene va fanele ku aka tiyindlu to hlawuleka to fana na leyi nga laha hansi? Tiyindlu leti ti fanele ku va kufumeta loko ku wa gamboko.

Lowu i mepe wa Greenland, tiko ra xirhami swinene.

Leyi i igilo.

Van'wana vanhu va Vainiyuwiti lava tshamaka etindhawini ta Arctic laha ku nga na gamboko yo tala swinene na ayisi, va aka tiyindlu to tshama eka tona hi vuxika hi tibuloko ta ayisi.

Ayisi yi susa xirhami. Tiyindlu leti ta vutumbelo ti vitaniwa tiigilo.

Siku: .....

A hi endleni

Hi mintlawa kombisani leswi mi nga akisaka xiswona yindlu.
Kanelani leswaku ku ta va yindlu ya njhani.

Xana mi ta tirhisa yini swo aka hi swona?

swidakana

I mani loyi a nga ta endla sweswo?

nyangwa

tiyindlu ta ntolovel

Ku ta twala mpfumawulo wa njhani?

tiyindlu ta ntolovel
kumbe tiyindlu ta
swithezi

tiyindlu ta xidachi ta
le Kapa

Tirhisani man'wana ya marito
lama landzelaka.

switina

khumbi

pende

tifulete

lwangu

chimele

fasitere

semendhe

A hi hayeni

Hlaya xitlhokovetselo lexi xa
ku encenyeta ka wena:

Aka, aka yindlu ya wena leyintshwa!

Tisa switina, pima khumbi rero

Belela swipikiri, hundzuluxa

xikurufu – Nyika vusirhelelo eka dyambu.

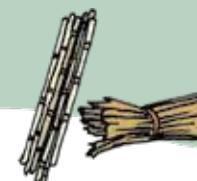
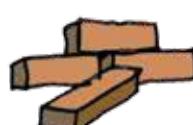
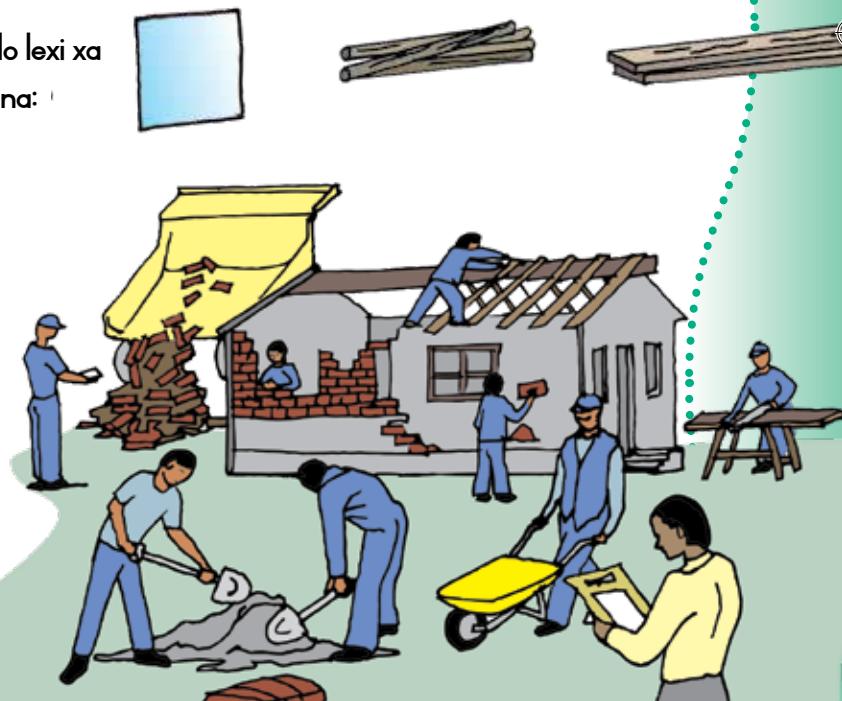
Aka, aka yindlu ya wena leyintshwa!

Tisa savu, mavanti na tithayele

Tisa mati, hlanganisa

semendhe – Nyika vusirhelelo

eka mpfula.

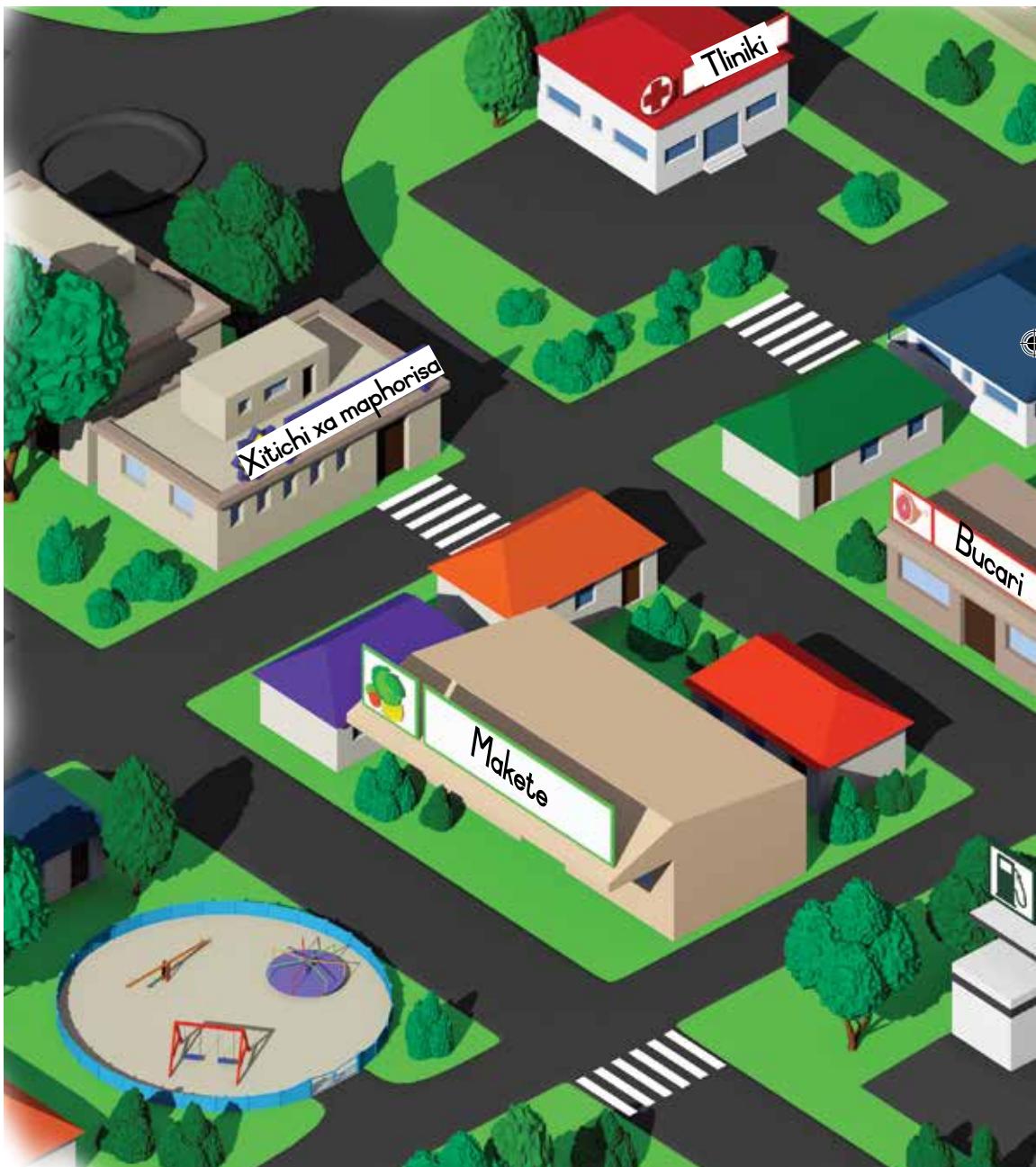
Kotara ya 4 - Vhiki ra 3

Ku kuma tindhawu na swilo (1)

A hi hlayeni

Ku na tinxaka ta mimepe yo hambana. Ku kota ku hlawula mepe lowu faneleke hi fanele ku swi tiva leswaku hikwalaho ka yini hi lava ku tirhisa mepe. Mimepe ya switarata yi hi pfuna ku kuma switarata na tindhawu edorobeni. Varimi va rhandza mimepe leyi kombisaka swilo swo tanihi madamu, milambu na swintshabyana.

Siku: .....

A hi endleni

Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka na munghana wa wena. Dirowani xirhendzevutana eka tindhawu leti nga eka xifaniso lexi nga eka mapheji lamambirhi.

Xana u nga ti kuma kwihi tibuku to hlaya?

Xana vukhamba u nga byi vika kwihi?

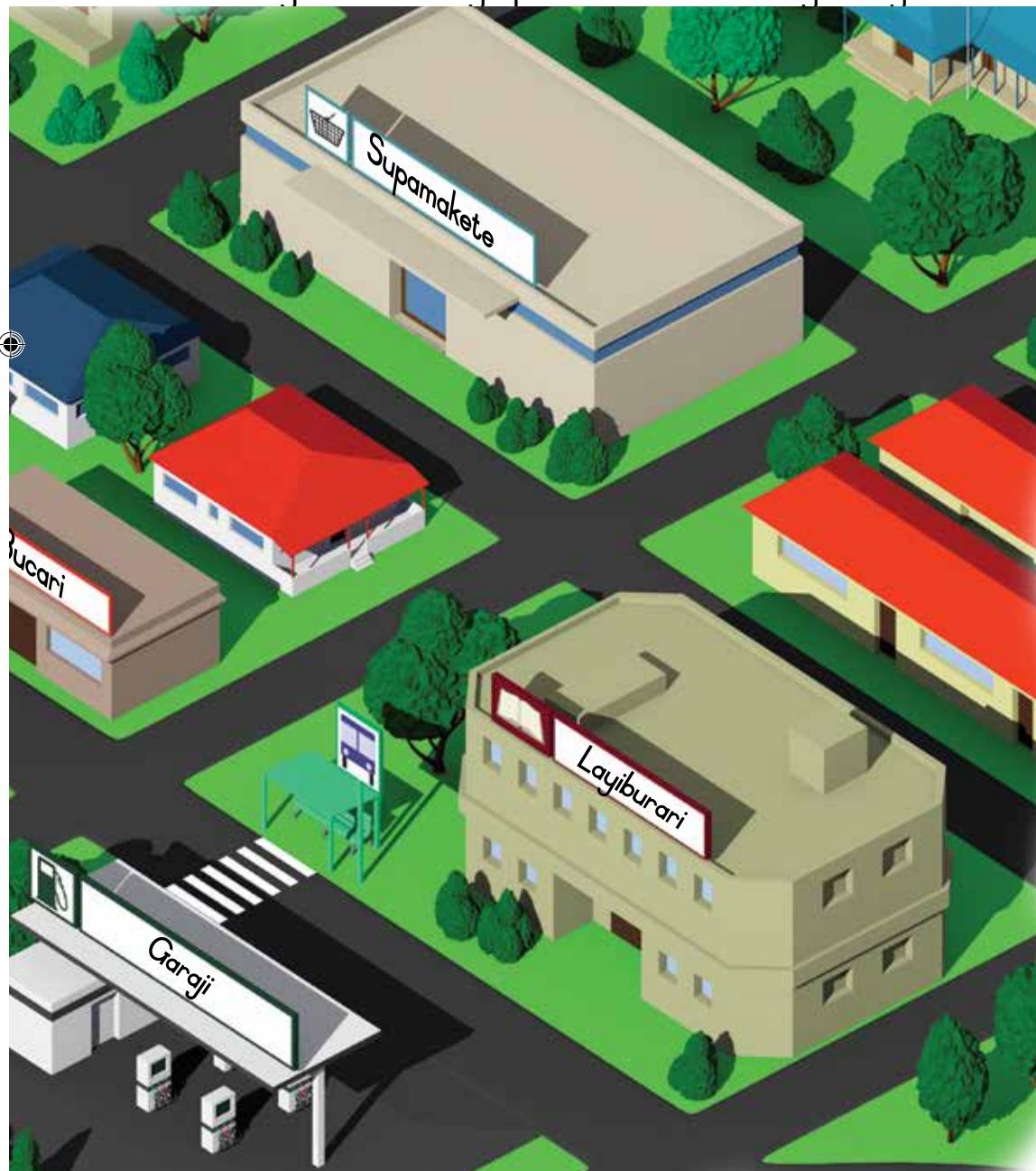
Xana u nga ya kwihi loko u vabya?

Xana u nga xava swakudya kwihi?

Xana bazi u nga ri yimela kwihi?

Xana u nqa tsemakanya patu kwihi hi ndlela yo hlayiseka?

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa n'wina u ta hlaya
hi yin'weyin'we kutani u nga kuma
nhlamulo.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Ku kuma tindhawu na swilo (2)

Languta eka mepe wa swifaniso wa ndlela leyi Jason a fambaka hi yona ku suka ekaya ku ya exikolweni xa vona.

Hlamusela munghana wa wena leswaku hi yihi ndlela leyi Jason a fambaka ha yona. Tirhisa man'wana ya marito lama:

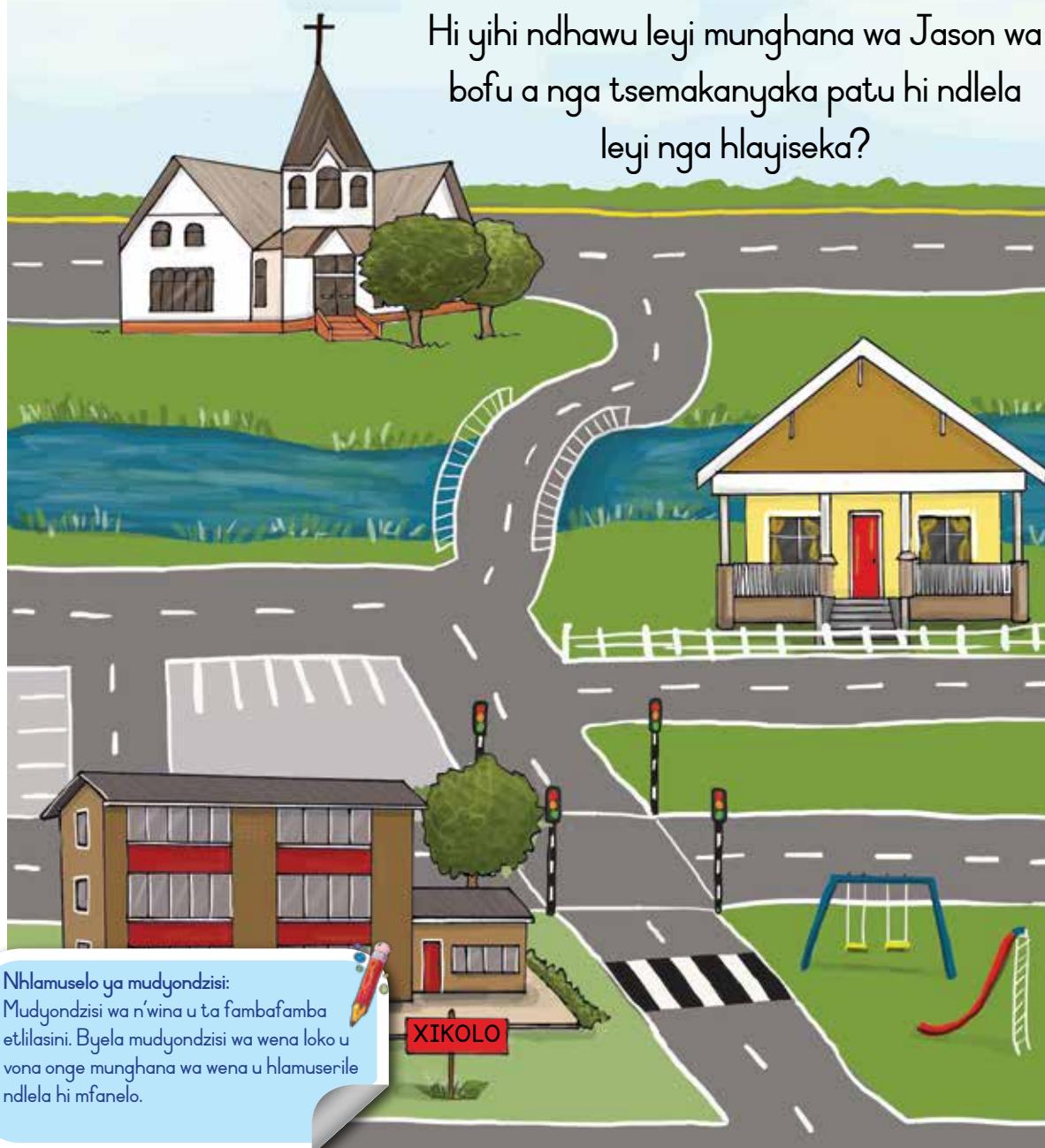
ehenhla

hundza

etlhelo ka

henhla

hansi

Nhlamuselo ya mudyondzisi:

Mudyondzisi wa n'wina u ta fambafamba etlilasini. Byela mudyondzisi wa wena loko u vona onge munghana wa wena u hlamuserile ndlela hi mfanelo.

Siku:

A hi tiololeni

- Veka ntambhu yo leha ehansi.
- U ta famba "egondzweni" leri.
- Famba u ya emahlweni, famba hi xindzhaku no ya emathlhelokusuhina ntambhu.
- Famba etlhelo ka ntambhu u ya emahlweni, mavoko ya wena ya ri ehenhla ka nhloko ya wena.
- Famba etlhelo ka ntambhu hi xindzhaku, mavoko ya wena ya ri endzhaku ka nhlana wa wena.
- Famba u ya emathlhelokusuhina ntambhu, mavoko ya ri exisutini xa wena.

A hi hlayeni

Xana u tirhe njhani? Loko u swi kotile ku endla ku tshombonyoka kahle, khalara xikandza lexi n'wayitelaka. Loko u nga swi kotangi ku endla ku tshombonyoka, khalara xikandza xo tsana. Loko u swi kotile ku endla yin'wana ya ku tshombonyoka, khalara xikandza xa le xikarhi.

A ndzi swi kota ku famba ndzi ya emahlweni na le ndzhaku etlhelo ka ntambhu.			
A ndzi swi kota ku famba ndzi ya emathlhelokusuhina ntambhu.			
A ndzi swi kota ku famba ndzi ya emahlweni etlhelo ka ntambhu mavoko ya mina ya ri ehenhla ka nhloko ya mina.			
A ndzi swi kota ku famba hi xindzhaku etlhelo ka ntambhu mavoko ya ri enhlaneni wa mina.			
A ndzi swi kota ku famba emathlhelokusuhina ka ntambhu mavoko ya ri exisutini xa mina.			

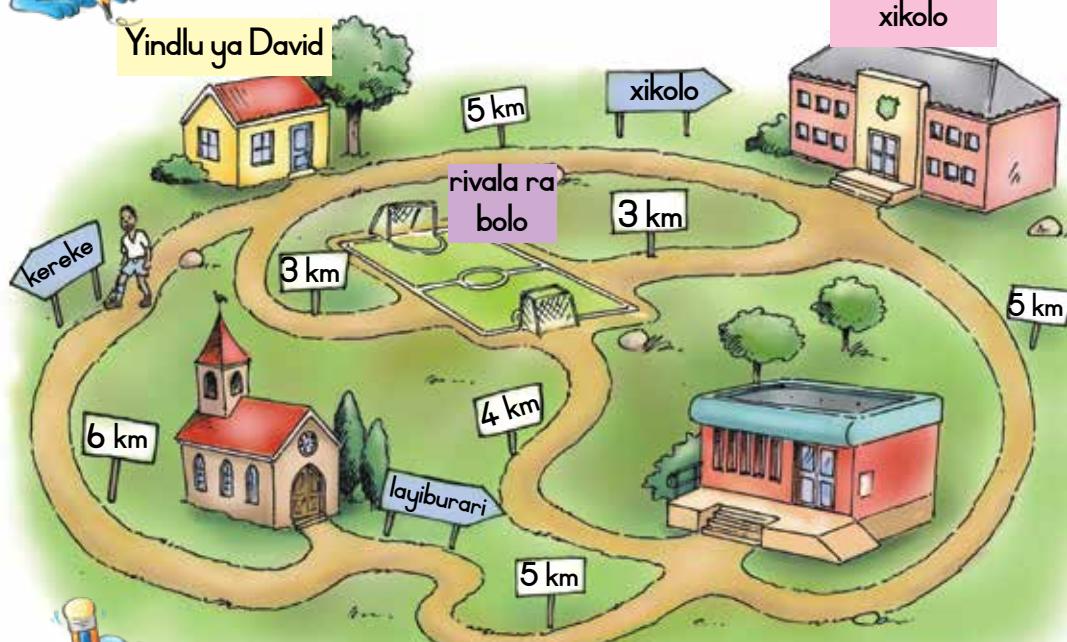
Ku kuma ndlela

Mimepe ya swifaniso yi hi pfuna ku vona leswaku tindhawu ti avane hi mpfhuka wo tanahi kwihi. Languta mepe lowu.

Kotara ya 4 - Vhiki ra 4

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka. U nga kombela munghana wa wena leswaku a ku pfuna.

Dirowa xirhendzevutana laha u vonaka **km**.

Xana u na swirhendzevutana swingani?

David u famba ku suka exikolweni ku ya elayiburari.

Xana u vona yini ekusuhi na layiburari?

Xana u vone mfungho wa yini endleleni?

Xana David u fambile mpfhuka wo tanahi kwihi?

Xana David u vona muako wihi loko a ri erivantini ra le mahlweni ra layiburari?

David u khome hi ndlala. U lava ku ya ekaya. Khalara ndlela yo koma swinene yo suka elayiburari ku ya ekaya ra yena.

Hlamula Ina kumbe E-e:

Xana rivala ra bolo ya milenge ri le kusuhi swinene na kaya ra yena?

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Nkarhi hinkwawo tiyisisa leswaku u kota ku byela mudyondzisi wa wena loko u nga swi koti ku vona swin'wana kahle.

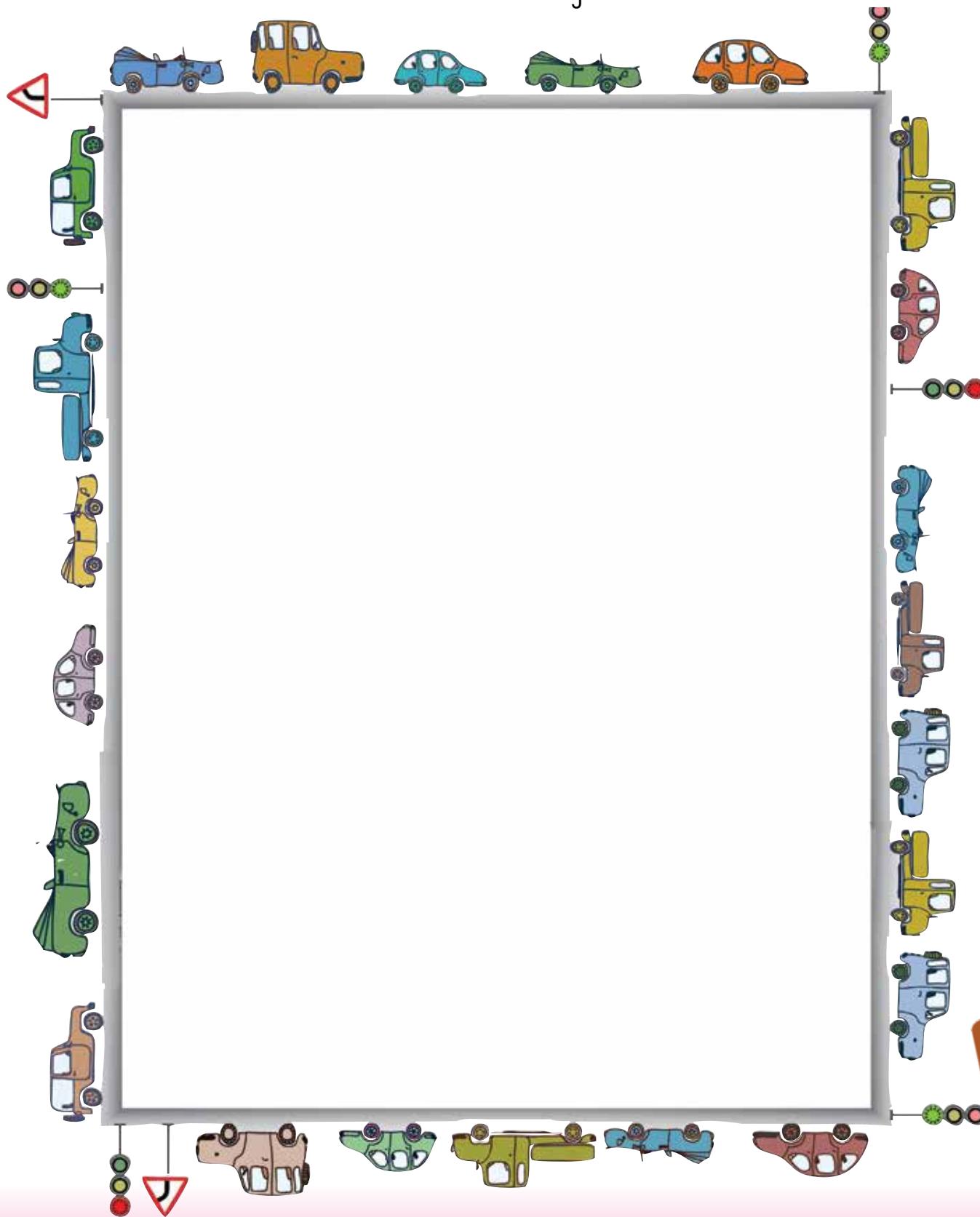

Siku:

A hi endleni

Dirowa mepe wa swifaniso wa ndlela leyi u fambaka hi yona exikarhi ka 2 wa tindhawu. U nga hlawula 2 wa tindhawu tin'wana na tin'wana. Loko u hetile, u nga kombu vanghana va wena mepe wa wena. Kombisa mepe wa wena eka munghana wa wena kutani u n'wi pfumelela ku hlamusela ndlela ya wena. Vona loko a hlamusela hi mfanelo. Byela mudyondzisi loko munghana wa wena a hlamuserile hi ndlela leyi faneleke.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Ku kuma swiendaleko exitorini

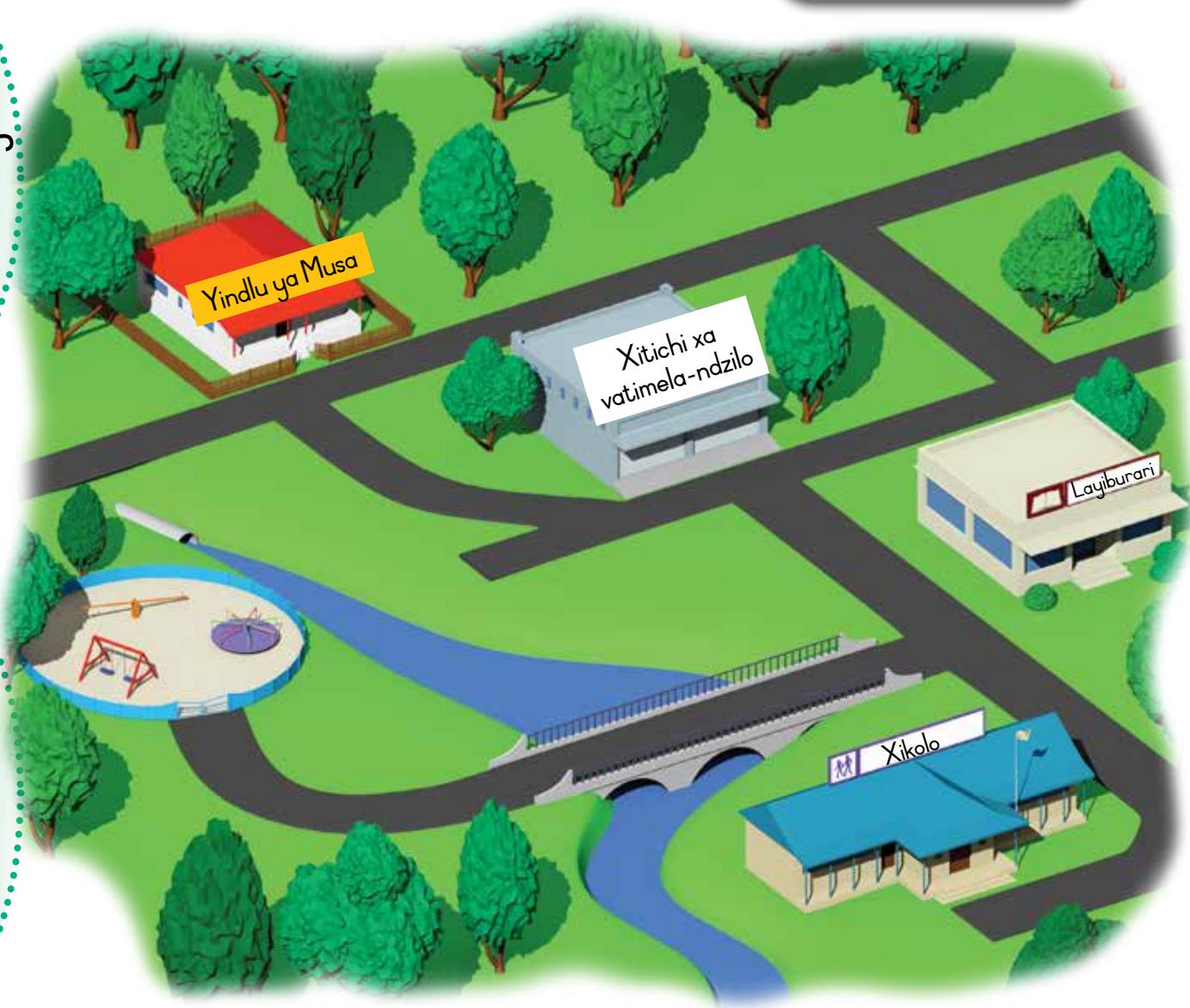
Kotara ya 4 - Vhiki ra 4

A hi endleni

Mudyondzisi wa n'wina u ta ku hlayela xitori xa Musa. Yingisela hi vukheta. Landzelela ndlela ya yena eka mepe wa buku ya wena.

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa wena u ta ku hlayela nakambe kutani a ku kombela ku ba xihambano (X) eka tindhawu leti.

Hi Muggivela Musa u tlanga na vanghana va yena ephakeni (X).

Mixo wun'wana manana wa yena u ri: "Kokwana wa vabya. Ndzi kombela u n'wi yisela swakudya." Musa u teka nkama lowukulu wa swakudya. Loko a huma hi gede (X) u hlangana na wanuna un'wana. U vula hi rito lerikulu, "Ndza swi vona

Siku: .....

Ieswaku u khome swakudya. I swa kokwana wa wena, a hi swona?" Leswi swi chavisa Musa. U famba hi ku hatlisa a kongoma exitichini xa vatemelazilo. Laha u jikela eximatsini (X). Loko a languta endzhaku eka ndlela leyia fambeke eka yona, u vona wanuna luyani a n'wi landzela hi le ndzhaku. Musa u vona swi antswa ku rhanga hi ku ya ephakeni eka vanghana va yena ku ya kombela ku pfuniwa. Loko a fika elayiburari, u jikela exineneni a ya emahlweni no famba (X).

Eximatsini xa yena u vona xikolo kutani wa xi hundza (X). Switarata swi miyele ngopfu. Musa sweswi u tlulatlula hi ku hatlisa etlhelo ka patu (X).

Eku heteleleni u vona phaka. U famba ehenhla ka buloho (X) leswaku a kota ku hlangana na vanghana va yena egedeni! (X)

A hi tiololeni

Sweswi hi ta tlanga ntlangu wo nyiketana.

- Vekani switulu swa n'wina hi xirhendzevutana. Tlangani ntlangu wa "switulu swa vuyimbeleri" – mi ta fanela ku kuma ndlela yo koma swinene yo ya exitulwini.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

57

Matirhisele ya mati: Ekaya na le xikolweni

Kotara ya 4 - Vhiki ra 5

A hi tsaleni

Hi tirhisa mati masiku hinkwawo. Languta tindlela to hambana leti hi tirhisaka mati hi tona. Ehansi ka xifaniso xin'wana na xin'wana, tsala leswi hi tirhiselaka mati swona. Tirhisa tinhlokomhaka leti landzelaka.

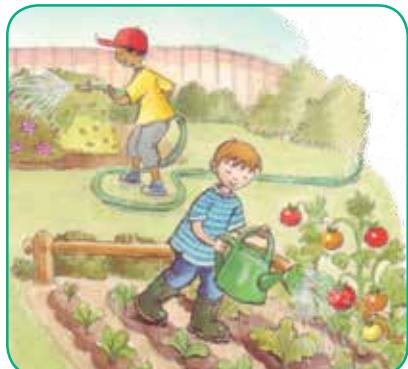
Ku tima mindzilo

Ku tihlambisa

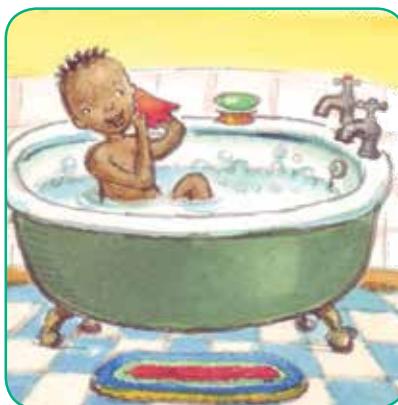
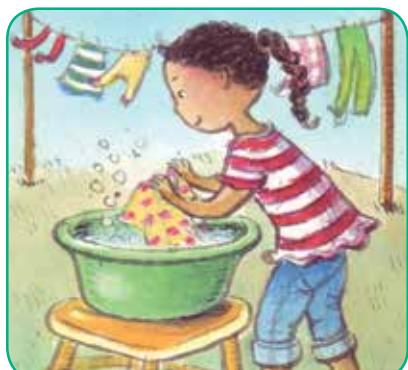
Ku cheleta

Ku pfuna swimilana ku kula

Ku hlantswa swiambalo kumbe swibye

Ku sweka swakudya

A hi vulavuleni

Vulavula hi tindlela tin'wana leti hi tirhisaka mati ha tona.

Mati ya tsakisa swinene! Hi nga vula swo tala hi mati. Vulavula hi tindlela tin'wana to tala leti hi tirhisaka mati hi tona. Mati ya na nkoka. Vulavula hilaha hi tlangaka hi mati hakona. Xana a ku ta humelela yini loko a hi nga ha ri na mati? Tivisa tlilasi mavonele ya wena.

A hi tiololeni

Encenyeta leswi landzelaka:

Pompi ya mati
lama halakelaka
endzeni ka
bezini.

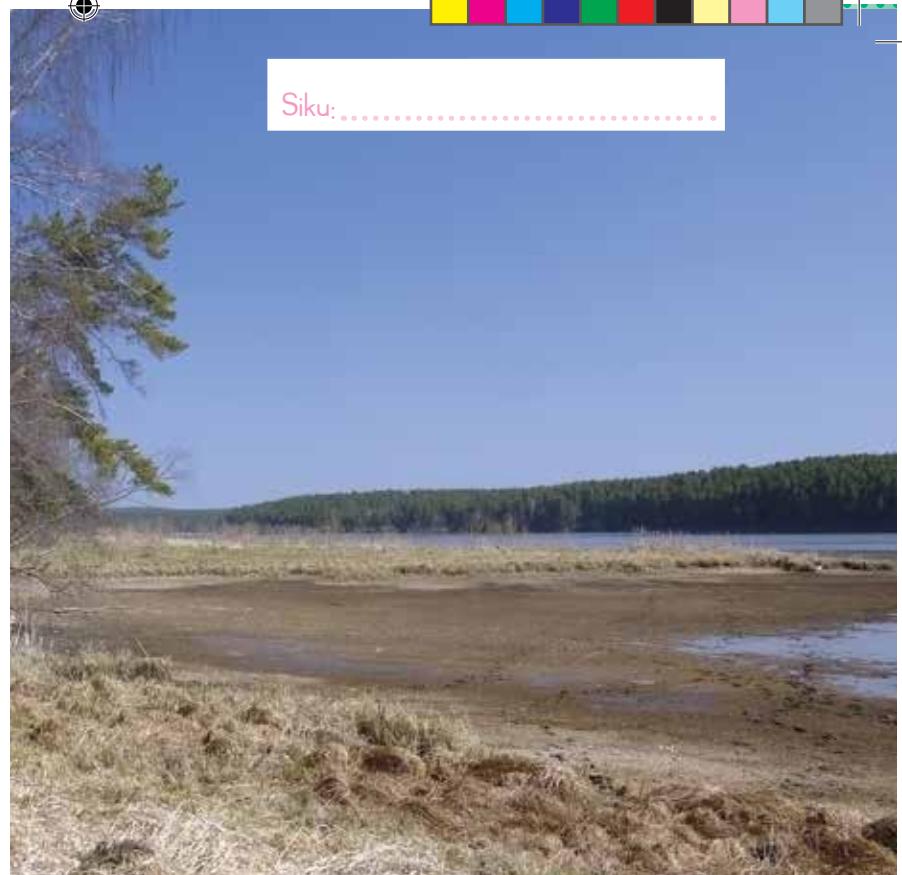

Papa ra mpfula leri
vumbekaka, leri kulaka
kutani eku heteleleni
ku na mpfula kutani
papa ri nyamalala.

A hi tlangeni

- Tlangani ntlangu wa "Mabakete na mathonsi ya mati".

Siku: .....

Nambu lowu khulukaka ehenhla
ka maribye kutani wu khuluka
kahle ehenhla ka sava.

Mudyondzisi:

Nsayino:

Siku:

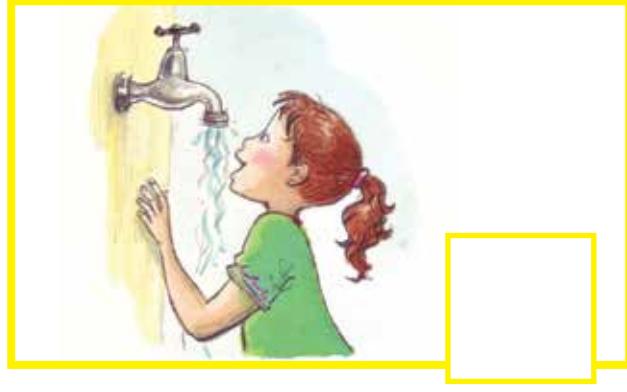
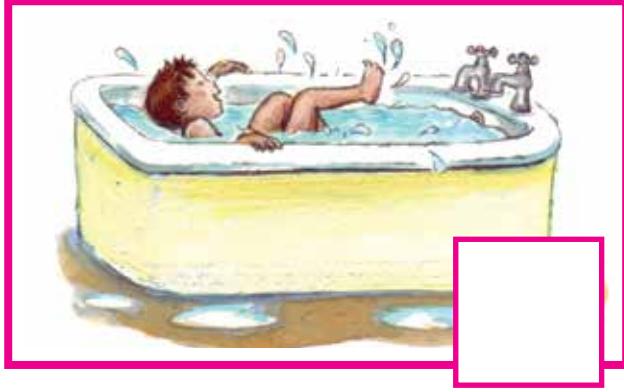
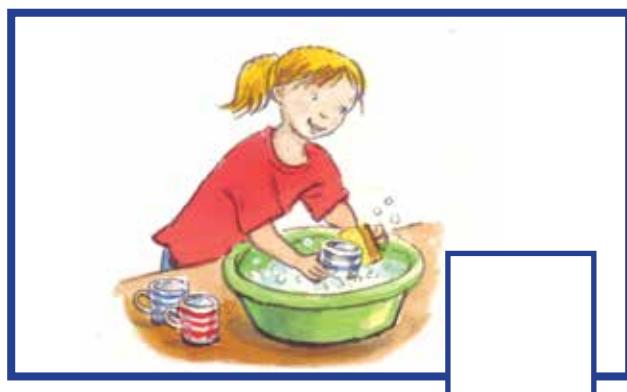
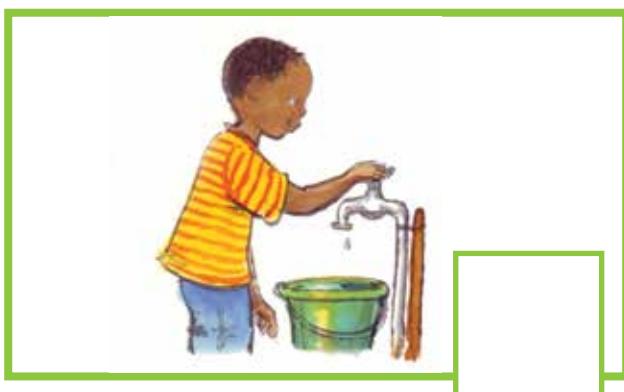
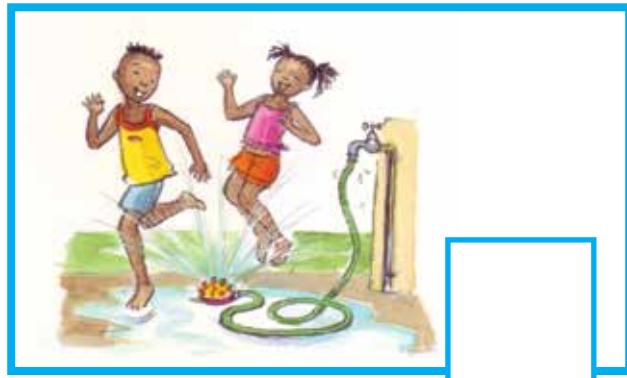
58

Tindlela to tlangisa mati

Kotara ya 4 - Vhiki ra 5

Languta swifaniso leswi landzelaka. Fungha hi (✓) ekusuhi na xifaniso xin'wana na xin'wana lexi eka xona ku hlayisiwaka mati, hi xihambaro (✗) ekusuhi na xifaniso xin'wana na xin'wana lexi eka xona ku tlangisiwaka mati.

Siku: .....

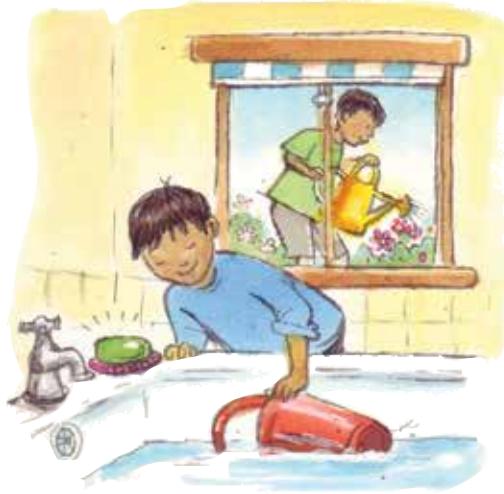
A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi u vekeke xihambano eka swona. Hi tlilasi bulani hi leswi vanhu lava nga eswifanisweni va swi endlaka. Vulavulani hi leswi va nga hlayjisaka xiswona mati.

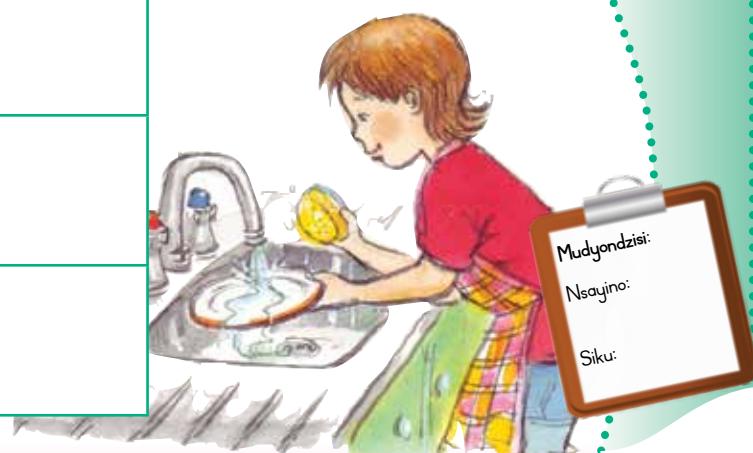

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa leswi nga laha hansi. Tsala (✓) eka xin'wana na xin'wana lexi nga hi pfunaka ku hlayisa mati na xihambano (✗) eka xin'wana na xin'wana lexi tlangisaka mati.

	✓ kumbe ✗
Ndzi pfulela mati ya halaka loko ndzi ri karhi ndzi buracha meno.	
A ndzi halati mati lama ndzi hlambike hi wona kambe ndzi cheleta xirhapa hi wona.	
Madymbu man'wana na man'wana ndzi hlamba hi mati lama tateke bavhu.	
Loko ndzi vona pompi leyi halakaka mati, ndzi yi pfala swinene.	
Hi hlantswa swibye hi mati lama halakaka epompini.	

Mudyondzisi:

Nsayino:

Siku:

59

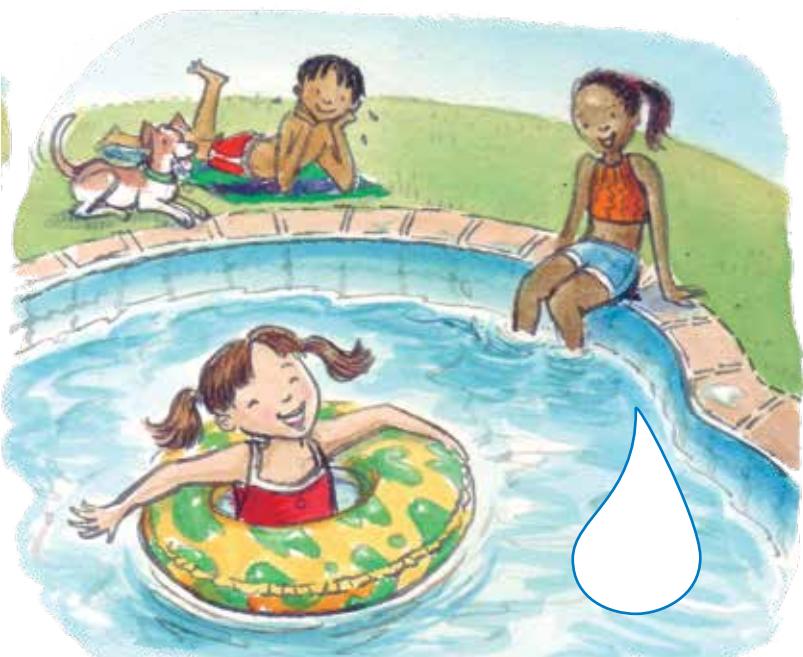
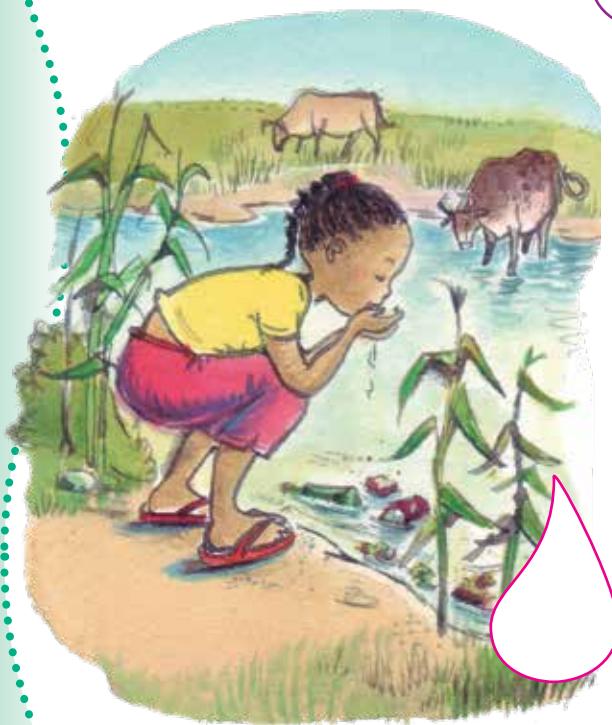
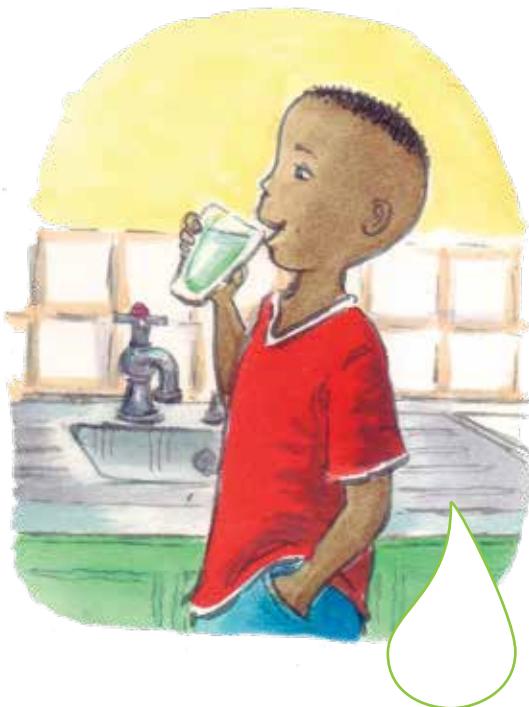
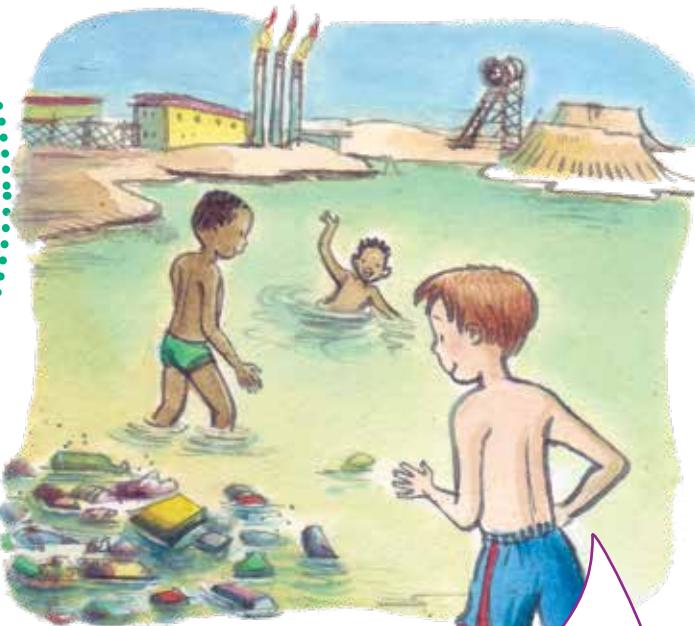
Mati lama hlayisekeke na lama nga na khombo

Kotara ya 4 - Vhiki ra b

A hi tsaleni

Languta swifaniso leswi. Tsala mfungho wa (✓) ekusuhi na xifaniso lexi kombisaka mgingiriko leyi nga hlayiseka. Tsala mfungho wa xihambano (✗) ekusuhi na xifaniso lexi kombisaka mgingiriko leyi nga hlayisekangiki.

Siku: .....

Tsala "fanerile" kumbe "fanelangi" ku hetisa xivulwa xin'wana na xin'wana. Hi ku endlele xikombiso.

Ku nwa mati ya thyaka a swi **fanelangi**.

Ku khida ematini ya thyaka a swi _____.

Ku nwa mati lama nga endzeni ka mabodhlela swi _____.

Ku nwa mati enambyeni lowu thyakisiweke a swi _____.

Ku nwa mati yo tengen swi _____.

Tlanga na van'wana vambirhi.

- Phokotela mavoko swi fambelana na ku thona ka mati.
  - yo huma epompini hi ku nonoka.
  - yo huma epompini hi ku hatlisanyana.
  - yo huma epompini hi ku hatlisa swinene.
  - hinkwavo va tshama ehansi hi nkarhi wun'we.
- Tlangani ntlangu wun'wana wa ku phokotela mavoko lowu mi wu tivaka.

- Tlula tanahi chela leri humaka ematini lama thyakisiweke.
- Tlula tanahi chela leri humaka ematini yo tengen.
- Tlula tanahi hanci leyi khomeke hi torha yi tsutsumela ku ya nwa mati.
- Tsutsuma swinene leswaku u kota ku suka empfuleni leyi naka swinene.
- Tlula ku suka eka ribye rin'we ku ya eka rin'wana u pela nambu. Pfuna lava nga swi kotiki ku famba.
- Rhendzeleka ndhawu yin'we tanahi mati lama pfuleriweke ebavhini.
- Mudyondzisi u ta khameta loko u fanele ku cincela eka ku tshombonyoka kun'wana.

60

Kotara ya 4 - Vhiki ra 6

Ku hlayisa mati yo tenga

Mati ya thyaka ya hi vabyisa.

Hi fanele ku nwa mati yo tenga.

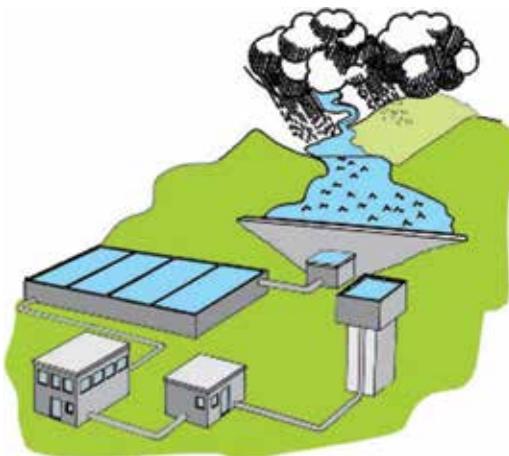
Hi fanele ku tlanga no khida ematini yo tenga.

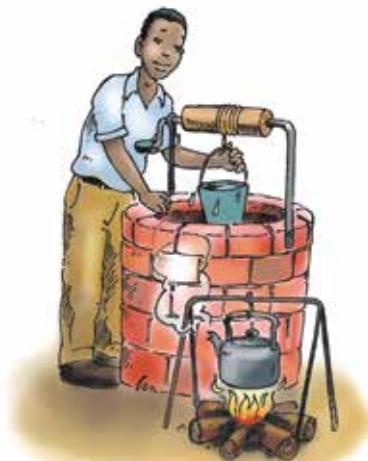
Languta swifaniso leswi landzelaka. Vulavula na munghana wa wena hi ndhawu ya laha mati ya hina yo tenga ya humaka kona. Byela tlilasi leswi u ehleketa swona. Loko hi tengisa mati, ha wa basisa leswaku ya kumeka ya hlayisekile loko ya nwiwa.

Hi nga nwa mati ya mpfula loko lwangu ra
hina na thangi swi basile.

Masipala u tengisa a tlhela a hlayisa mati
leswaku hi ta kota ku nwa.

Hi nga virisa mati leswaku hi ya tengisa.

Hi nga sefa mati leswaku hi ya tengisa.

Siku: .....

A hi endleni

U ta fanela ku va na:

Kombela mudyondzisi leswaku a ku kombisa leswi sefo ya mati yi endlisiwaka xiswona.

Bodhlela ra pulasitiki ra 2 wa tilitara
Sava leri nga basa, leritsongo
Sava leri nga basa, ro khwaxa
Swiribyana leswi nga basa, leswitsongo
Mukwana wo kariha
Vutiyi lebyi nga basa

A hi tiololeni

- Tirhisa nkwama wa tinyawa na hupu. Veka hupu ehansi, vadyondzi va yima hi rixaxa leri nga eka mpfhuka wa 5 m ku suka eka hupu. U nga tlhela u tirhisa hupu ya netibolo.
- Mudyondzi un'wana na un'wana u kuma nkarhi wo hoxela nkawma wa tinyawa endzeni ka hupu.

Ku cinca ku suka eka nhlekanhi ku ya eka vusiku

A hi hlayeni

Nhlekanhi na vusiku swa hambana.

Swi languteka hi ndlela yo hambana, hi twa mipfumawulo yo hambana hambana naswona hi endla swo hambana.

Ninhlekanhi hi vona dyambu leri vangamaka. Dyambu ri hi nyika ku vonakala na ku hisa.

Vanhu vo tala va tirha nhlekanhi kasi hina hi ya exikolweni nhlekanhi.

A hi tsalen'i

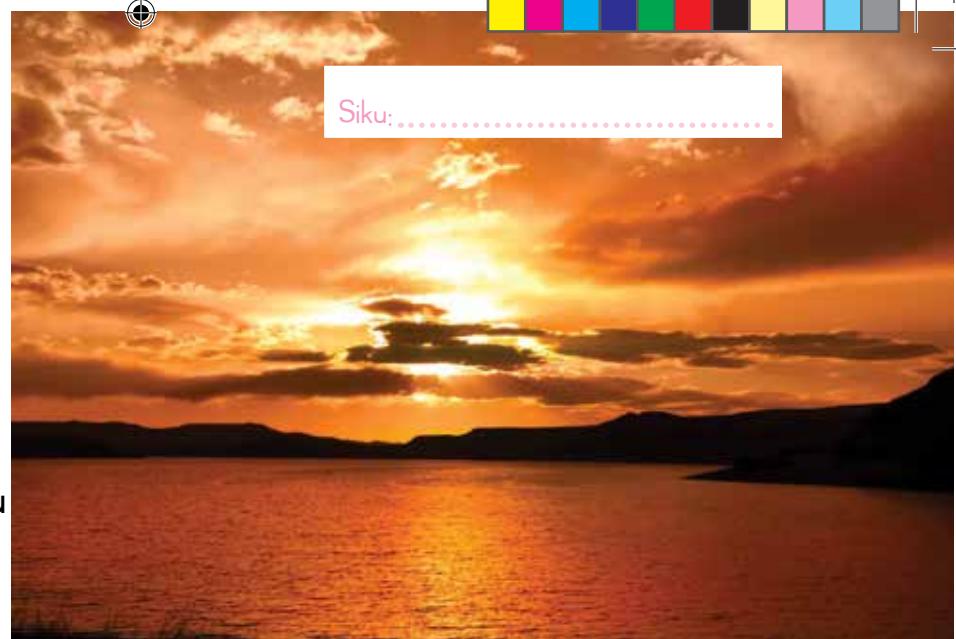
Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona. Xana i swifaniso swa nhlekanhi kumbe i swa nivusiku? Tsala "Nhlekanhi" kumbe "Vusiku" ehenhla ka xifaniso lexi faneleke.

A hi hlayeni

Nimadyambu dyambu ra pela.
Ku va na xinyami kutani hi kota
ku vona n'weti na ttinyeleti. Hi
fanele ku tirhisa timboni leswaku
hi kota ku vona leswi hi endlaka
swona.

Siku:

Nivusiku ku titimela ku
tlula ninhlekanhi. Vunygingi
bya hina ha etlela nivusiku
kambe vanhu van'wana
va tirha nivusiku. Ku na
swiharhi leswi humaka
nivusiku.

A hi tiololéni

- Tirhisa tipala (kumbe tipakani tanahi tikhoni) na bolo.
- Veka tipala (kumbe tipakani) eka timitara leti nga ekulenyana na vadyondzi.
- Tirhisa bolo leyikulu tanahi bolo ya milenge.
- Rahela bolo etipalení kumbe exikarhi ka tipakani.
- Sungula hi ku raha hi nenge wa xinene kutani u raha hi wa ximatsi.
- Xana u howise tigolo tingani?

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

62

Leswi xibakabaka xa nivusiku xi nga xiswona

A hi hlayeni

Kotara ya 4 - Vhiki ra 7

Ninhlekanhi hi tala ku vona xibakabaka xa wasi na swipapana. Mhaka ya nkoka swinene hi leswaku hi vona dyambu.

Nivusiku hi vona n'weti na tinyeleti to tala. Ku na tipulanete leti langutekaka tanihi tinyeleti.

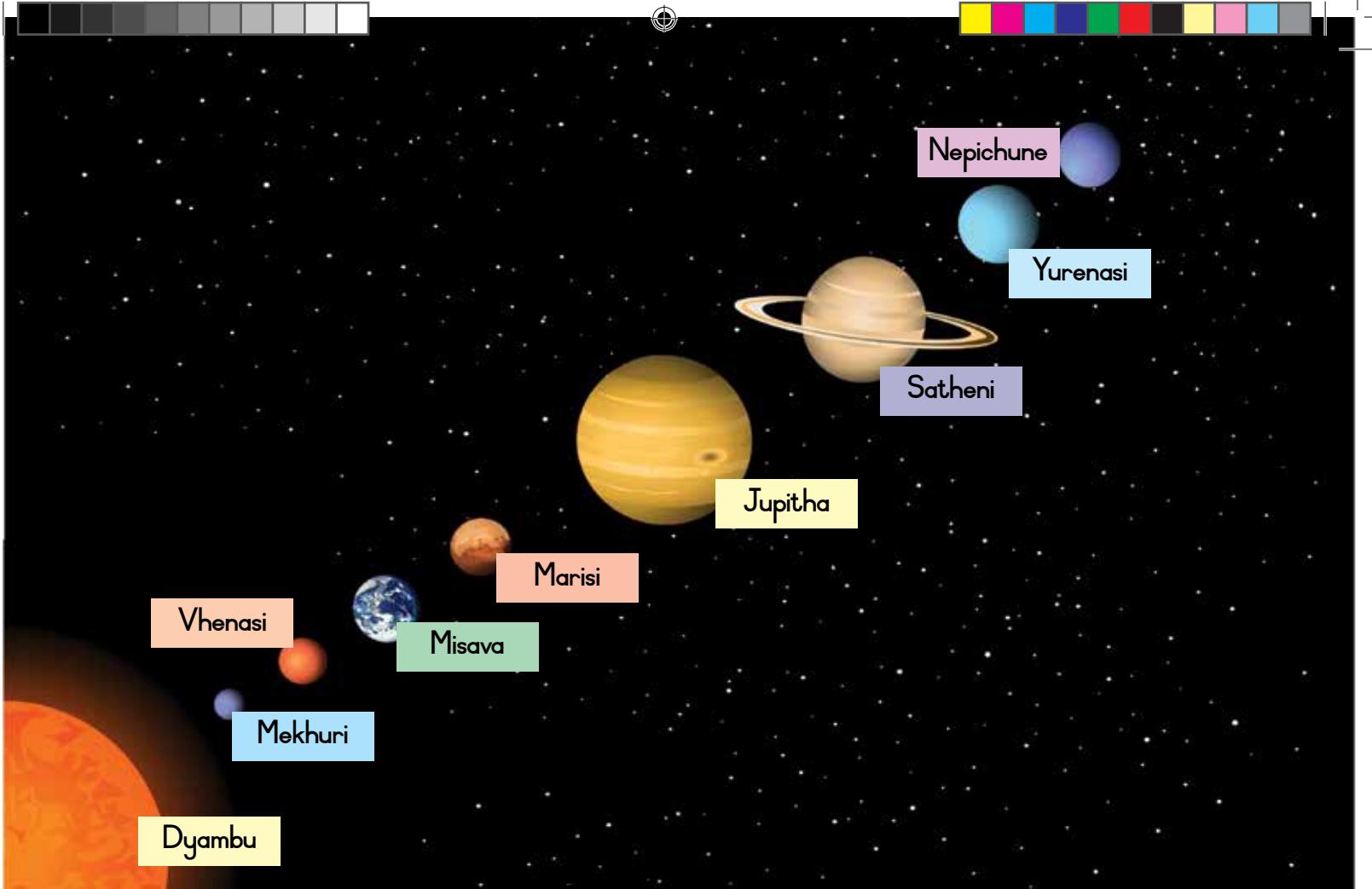
Nkarhi wun'wana n'weti na wona wu le mpfhukeni ninhlekanhi. A hi swi koti ku wu vona kahle hikuva dyambu ri vangama swinene. Ringeta ku lava n'weti ninhlekanhi.

A hi endleni

N'weti a wu languteki hi ndlela leyi fanaka eka vusiku byin'wana na byin'wana. Xiyisia n'weti eka 5 wa vusiku lebyi landzelelanaka. Emabokisini lama nga laha hansi, dirowa swivumbeko swo hambana swa n'weti lowu u wu voneke.

Vusiku byo sungula	Vusiku bya vunharhu	Vusiku bya vuntlhanu

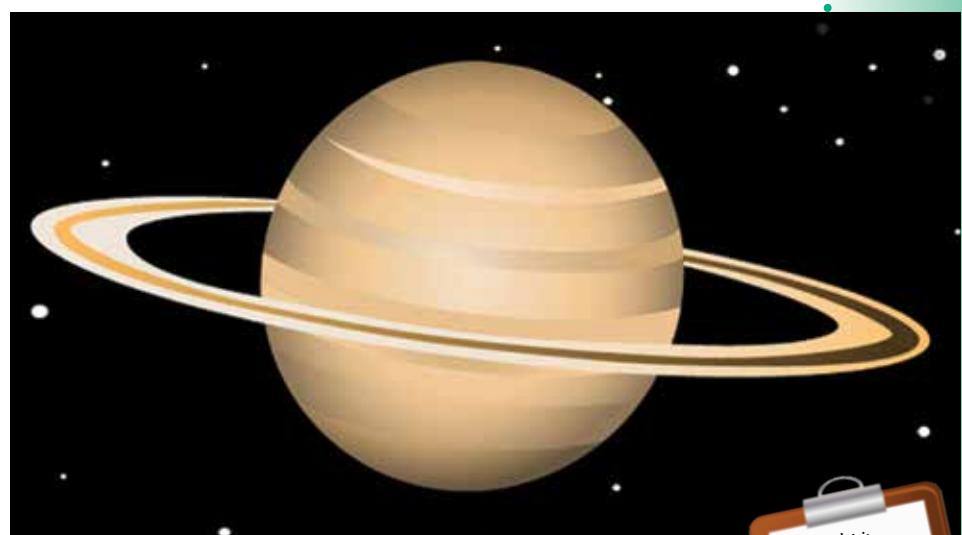

Leswi i dyambu na tipulanete eka ndyangu wa hina wa dyambu – i vaakelani va hina empfhukeni.
(Dyambu na tipulanete a swi dirowiwangi ku ya hi xikalu.)

A hi vulavuleni

Lexi i xifaniso xa Satheni.
Yi hambana na tipulanete
hinkwato hikuva yi na
swingwavila leswi swi yi
rhendzeleke. Xana u
vona swipatsu swo basa
exifanisweni? Xana u
ehleketa leswaku i yini?

Languta xifaniso lexikulu laha henhla. Xana Satheni i yikulu kumbe i yitsongo
ku tlula misava? Xana pulanete leyikulu eka Satheni hi yihi?

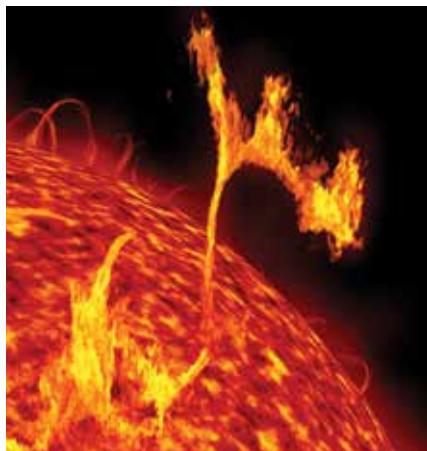
63

Dyambu na n'weti

Languta swifaniso leswi.

Kotara ya 4 - Vhiki ra 8

Vulavula na munghana wa wena. Xana swi hi komba yini? U nga nyika nhlamulo yihi na yihi leyi taka emiehlekeweni ya wena.

Nhlamuselo ya mudyondzisi:
Mudyondzisi wa n'wina u ta yingisela
mavonele ya n'wina kutani a mi byela
leswaku i swifaniso swa yini.

Dyambu i nyeleti. Ri fana na bolo leyikulu ya ndzilo leyi rhumelaka ku hisa ka yona na ku vonakala eka mathhelo hinkwawo. Dyambu ri hundza misava hi magidigidi. N'weti i bolo leyikulu ya tambha na ritshuri leyi nga rhumeriki ku hisa. N'weti a wu na ku vonakala ka wona. Wu tanihi xivoni lexi tlheriselaka miseve ya dyambu eka hina. N'weti i wutsongo swinene eka misava.

Vulavula na munghana wa wena hi leswi n'weti wu cinciseke xiswona eka vusiku bya ntshanu. Kutani languta swifaniso leswi. Xana n'weti wa wena wu fana na wun'wana wa leyi?

N'weti

N'weti wa hafu

Xin'wetana

Siku:

Tinyeleti

A hi hlayeni

64

Kotara ya 4 - Vhiki ra 8

Dyambu i nyeleti leyi nga ekusuhi swinene na hina. Tinyeleti tin'wana ti le kule swinene na hina. Loko wo famba hi ku hatlisa swinene ku ya eka yin'wana ya tinyeleti leti, swi ta ku teka malembe na malembe yo tala ngopfu ku fika eka yona.

A hi vulavuleni

Nyeleti, nyeleti, nyeleti yo xonga,
U le henhla ka misava na vanhu,

Ku vonakala ka wena ku sasekisa mpf huka,

Ku vangama ka wena ku fana na dayimani,

Nyeleti, nyeleti, nyeleti yo xonga,

Ku xonga ka wena ku voninga misava.

A hi hlayeni

Lexi i xitlhokovetselo lexi kombisaka leswaku vanhu khale a va nga ri na vutivi lebyi enteke hi tinyeleti. Namuntlha hi tiva swo tala. Vahandzula-mpf huka va ya empfhukeni hi tirhokete ku ya lavisia hi tinyeleti.

Loko vahandzula-mpf huka va endzela mpf huka, va ambala tisudu to ya empfhukeni to hlawuleka. Hikwalaho ka vahandzula-mpf huka va xitiya nhlana na tintlhari leti va rhumelaka empfhukeni, hi dyondzile swo tala hi tinyeleti.

A hi vulavuleni

Xana i mhaka ya kahle leswi hi dyondzeke swo tala hi tinyeleti? Vulavula na munghana wa wena hi swona.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

63

U hlawulekile.

Miri wa wena hinkwawo wu hlawulekile.

Miri wa wena i wa wena!

KU HAVA
MUNHU
loyi a faneleke
ku khoma swirho
swa wena swa le
xihundleni.

**U fanele ku byela munhu un'wana loko ku
ri na munhu loyi a khomaka swirho swa
wena swa le xihundleni.**

**U fanele ku byela munhu un'wana loko
ku ri na munhu loyi a ku endlisaka
swilo leswi u nga tsakeriki
ku swi endla.**

**Lava u nga va fonelaka
loko u lava ku pfuniwa:**

Riqingho ra swa vana: 0800 05 55 55

Nomboro ya xihatla ya SAPS: 10111

Riqingho ro ponisa vutomi: 0861 322 322

Riqingho ro sivela vugevenga ra SAPS: 086 00 10111

Yuniti yo sirhelela vana: 012 393 2359/2362/2363

